

Bijlagen behorend bij het onderzoeksrapport Loonpolitiek en loonstrijd.

Inhoudsopgave

Bijlage 1. Regeringsmaatregelen met betrekking tot de loonvorming, 1945-1982	2
Bijlage 2. CPB-verwachtingen BBP en werkloosheid	6
Bijlage 3. Onderhandelingsruimte FNV	7
Bijlage 4 . De loonontwikkeling	8
De diverse loonindicatoren.....	8
De ontwikkeling van het nominale en reële loon	11
Bijzondere beloningen.....	15
Initieel en incidenteel loon	15
De Loonquote	16
Bijlage 5. De ontwikkeling van de werkgelegenheid.....	18
Potentiële beroepsbevolking	18
De beroepsbevolking.....	20
Werknemers en hun arbeidsvolume	21
Het aantal banen	25
De werkloosheid.....	25
Vacatures	27
Bijlage 6. Analyse van het cijfermateriaal	31
Investerings	31
Relatie loonontwikkeling-werkgelegenheid.....	36
Conclusie.....	42

Bijlage 1. Regeringsmaatregelen met betrekking tot de loonvorming, 1945-1982

Datum	Maatregel	Bron
1945, 22 oktober	Geen wijziging in lonen en andere arbeidsvoorwaarden zonder toestemming College van Rijksbemiddelaars (CvR). Er wordt vergunning verleend de lonen te verhogen tot 115% van het op 31 oktober 1942 of 125% van het op 10 mei 1940 geldende loon.	NSC 22-10-1945
1945, 31 december	In december of januari 1946 mag een kerstgratificatie worden verleend als dat gebruikelijk is. Als dit niet gebruikelijk is maar het loon per 1 december niet boven de regeling van 22 oktober uitkomt, dan mag een gratificatie ter waarde van een weekloon worden verleend.	NSC 17-12-1945
1946, 31 december	In december of januari 1947 mag een kerstgratificatie worden toegekend als dit gebruikelijk is; anders slechts met speciale toestemming van het CvR die slechts in uitzonderingsgevallen zal worden verleend.	NSC 2-12-1946
1947, 9 juli	In 1947 mag een extra-uitkering van 2% van het jaarloon worden toegekend; deze mag niet worden doorberekend in de prijzen.	NSC 9-7-1947
1948, 23 april	Idem voor 1948.	NSC 23-4-1948
1948, 1 november	Joekesgulden. Werknemers van 23 jaar en ouder en kostwinners ontvangen bij volledig dienstverband een toeslag van 1 gulden per week of 4,50 gulden per maand. Deze toeslag dient om de stijging van de kosten van levensonderhoud te compenseren. Werknemers die 71 gulden of meer per week verdienen krijgen de toeslag niet.	NSC 4-11-1948
1949, 31 mei	Extra-uitkering als in 1947 toegestaan in 1949.	NSC 31-5-1949
1950, 1 januari	Algemene loonronde van 5% per 1 januari 1950 om prijsstijging als gevolg van devaluatie te compenseren. Joekesgulden in loonbepalingen opnemen. Minimaal 2 gulden per week.	NSC 23-12-1949
1950, 2 mei	Extra-uitkering als in 1947 toegestaan in 1950.	NSC 2-5-1950
1950, 1 september	Tweede algemene loonronde van 5% per 1 september 1950 om loon- en prijsontwikkeling als gevolg van Korea-conflict te compenseren. Gemaximeerd.	NSC 8-9-1950 en NSC 11-10-1950
1951, 19 maart	Derde algemene loonronde van 5% per 15 maart 1951 om de	NSC 27-3-1951

	stijging van de kosten van levensonderhoud (10%) te compenseren. Gemaximeerd.	
1951, 4 april	Extra-uitkering als in 1947 toegestaan voor 1951, behalve als een toeslag al in de vorm van vakantietoeslag is verleend.	NSC 4-4-1951
1951, 23 november	Eenmalige compensatie van 11% van het weekloon of 2,5% van het maandloon. Gemaximeerd.	NSC 23-11-1951
1952, 22 februari	Extra-uitkering toegestaan als in 1951.	NSC 22-2-1952
1952, 1 juli	Looncompensatie per 1 juli 1952 i.v.m. inwerking treden werkloosheidswet. Gemaximeerd voor jaarlonen tot 6.000 gulden. Deze regeling is aangepast naar aanleiding van premiewijzigingen op 30 januari 1953 en 28 augustus 1953.	NSC 10-6-1952, 30-1-1953, 28-8-1953
1953, 30 januari	Extra uitkering als in 1952. Ook geldig voor volgende jaren, de bepaling dat ze niet mag worden doorberekend in de prijzen is bij deze vervallen.	NSC 30-1-1953
1954, 1 januari	Vierde loonronde van 5% per 1 januari 1954 om de huurverhoging te compenseren en de consumptiebeperking van maart 1951 op te heffen.	NSC 24-12-1953
1954, 1 oktober	Welvaartsronde. Lonen mogen met maximaal 6% worden verhoogd.	NSC 24-9-1954
1956, 1 maart	Gratificaties en andere toeslagen incl. verruiming vakantieduur mogen maximaal 3% van het jaarloon bedragen. Gratificaties niet uitbetalen voor 1 maart 1956.	NSC 1-11-1955
1956, 1 mei	Gedifferentieerde welvaartsronde. De loonkosten mogen maximaal 6% stijgen als de kosten niet worden doorberekend (bij maximaal 3% mag dat wel). Daarnaast mag er per uiterlijk 1 mei 1956 een gratificatie worden uitgekeerd van maximaal 3% van het jaarloon (ook niet doorberekend).	NSC 23-3-1956
1957, 1 januari	Looncompensatie van 5,6% van het loon (maximaal 386,40 gulden) vanwege inwerkingtreden van de AOW. Deze regeling is aangepast per 1 januari 1959, 1 januari 1961, 1 januari 1963, 1 maart 1964, 1 januari 1966	NSC 14-12-1956, NSC 23-12-1958, NSC 26-1-1961, NSC 17-12-1962, NSC 11-2-1964, NSC 9-12-1965
1957, 1 augustus	Ter compensatie van de huurverhoging een toeslag van 2%, gemaximeerd op 4 gulden per week.	NSC 11-7-1956
1960, 1 april	Regelingslonen mogen worden verbeterd als daarvoor 'produktiviteitsruimte' is. Mogen niet worden doorberekend.	AA 31-7-1959
1960, 1 april	Compensatie huurverhoging 1960 2,5% met minimum per gemeenteklasse. Niet verplicht bij loon boven 12.000 pj	NSC 31-3-1960
1960, 1 oktober	Tussentijdse herzieningen cao's zijn niet in overeenstemming	AA 1-10-1960

	met regeringsbeleid.	
1962	Akkoord van Oud-Wassenaar. Zekere loonmatiging gewenst. Trendmatige productiviteitsontwikkeling volgens CBS, prognose van CPB. Formule voor toelaatbare loonkostenstijging is $((3 \times \text{trendmatige productiviteitsstijging} + (1 \times 2)) / 4)$	AA 4-12-1961
1962, 1 september	Compensatie huurverhoging 1962 1,5% met minimum van 2,25 gulden per week. Niet verplicht bij loon boven 13.000 gulden.	NSC 15-8-1962
1963, 6 februari	Wet die bepaalt dat de minister af mag wijken van de artikelen 12-20 uit het BBA.	Staatsblad 22-1963
1963, 28 juni	Wijziging BBA. Alle nieuwe cao's behoeven toestemming STAR. Kan de Stichting niet tot overeenstemming komen dan beslist het CvR. Indien de Stichting de zienswijze van de minister inzake toelaatbare loonkostenontwikkeling niet volgt, dan kan de minister zelf beslissen. Deze bevoegdheid werd in 1968 weer aan het CvR ontnomen.	Staatsblad 36-1967, NSC 6-2-1967, NSC 3-1-1968
1963	Loonakkoord 1963. 2,7% stijging is aanvaardbaar.	SER rapport 26-10-1962 en akkoord regering-Stichting november
1964, 1 januari	Loonakkoord 1964. Loonkostenstijging 10%, waarvan 5% voor uitbreiding vakantierechten e.d.. Ondernemingsgewijze differentiatie hierboven mogelijk. Minimumloon van 100 gulden per week ingevoerd.	StvdA 29-10-1963, SER-rapport 5-11-1963, regeringstoestemming 7-11-1963, NSC 3-12-1963
1964, 1 juli	Compensatie huurverhoging 1,3%, minimum 2 gulden pw.	NSC 25-6-1964
1965, 1 januari	Loonakkoord en loonmaatregel 1965. Algehele loonstijging van 2% en loonkostenstijging van 3% geoorloofd. Gemaximeerd. Ook mag worden gecompenseerd voor vervallen van de loongrens bij werkloosheidswet.	SER-rapport 30-10-1964, StvdA 18-12-1964, NSC 24-12-1964
1965, 2 juli	Bijzondere uitkering van 2% in twee termijnen, de laatste ten vroegste op 1 december 1965.	NSC 2-7-1965
1966, 1 januari	Compensatie huurverhoging 1,25%.	NSC 8-12-1965
1966, 21 mei	Loonpauze. De minister keurt voorlopig geen cao's meer goed = loonpauze	NSC 23-5-1966
1966, 3 juni	Inclusief de huurcompensatie van 1 januari mag de loonkostenstijging over 1966 de 6-7 % niet te boven gaan.	AA 9-6-1966
1967	Algemene loonmaatregel. Toeslag van 4% en per 1 juli 1,5%.	AA 6-2-1967, NSC 8-

	Verhoging minimumloon.	2-1967
1970, 11 december	Loonfixatie op niveau van 11 december 1970 tot het eind van de looptijd van de cao's en daarbovenop nog zes maanden. Bij ingang van vaste periode mogen de lonen 3% worden verhoogd en na twee maanden nog eens met 1%. Deze maatregel wordt per 4 augustus 1971 weer ingetrokken.	NSC 10-12-1970, NSC 22-12-1970, NSC 3-8-1971
1973	Centraal Akkoord 1973. Bovenop de prijscompensatie mogen de arbeidsvoorwaardenkosten met 3,5% stijgen in 1973	Loonbureau 1975: 40
1974, 12 januari	Machtigingswet. Daaruit voortvloeiend Besluit arbeidsvoorwaarden werknemers: initiële loonsverhoging voorgeschreven van 45 gulden per maand (in etappes), drie maanden na aflooperperiode cao's 3% tijdelijke prijscompensatie, te verrekenen met de gebruikelijke compensatie.	Staatsblad 1-1974, NSC 18-1-1974, NSC 5-4-1974
1976	Loonmaatregel. Beperking loonvoetstijging tot maximaal 9%. Prijscompensatie per 1 januari 1976 mag worden uitbetaald; per 1 juli ontvangen alle werknemers 30 gulden per maand.	Van Hulst 1982: 72
1980	Loonpauze van twee maanden, later aangevuld met nog een maand.	Van Hulst 1982: 72
1981	Loonmaatregel (beperking prijscompensatie, verlaging vakantiegeld).	Van Hulst 1982: 74
1982	Loonmaatregel (beperking prijscompensatie, verlaging vakantiegeld).	Van Hulst 1982: 74-5

Bron: Loonbureau 1975; Van Hulst 1982

Afkortingen: CvR = College van Rijksbemiddelaars, NSC = Nederlandsche StaatsCourant, AA = Algemene Aanwijzing, STAR = Stichting van de Arbeid

Bijlage 2. CPB-verwachtingen BBP en werkloosheid

CPB-verwachtingen voor de groei van BBP en werkloosheid, 2008-2010 (inclusief de gerealiseerde cijfers volgens het CBS)

CPB- Nieuwsbrief	Groei BBP				% werkloosheid			
	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011
2008, september	2,25	1,25	0	-	4,0	4,25	-	-
2008, December	2,25	-0,75	1,0	-	4,0	4,5	6,5	-
2009, maart	2,0	-3,5	-0,25	-	4,0	5,5	8,75	-
2009, Juni	2,1	-4,75	-0,5	-	3,9	5,5	9,5	-
2009, September	2,0	-4,75	0	-	3,9	5,25	8,0	-
2009, December	2,0	-4,0	1,5	-	3,9	5,0	6,5	-
2010, maart/april	2,0	-4,0	1,5	2,0	3,9	4,9	6,5	6,5
2010, Juni	2,0	-4,0	1,25	1,75	3,9	4,9	5,75	6,0
2010, September	1,9	-3,9	1,75	1,75	3,8	4,8	5,5	5,5
2010, december	1,9	-3,9	1,75	1,5	3,8	4,8	5,5	5,0
CBS, definitief	1,7	-3,8	1,4	1,7	3,7	4,4	5,0	5,0

Bron: CPB Nieuwsbrieven, CBS-Statline

De voorspellingen voor de groei van het BBP zijn geregeld (17 van de 34 waarden) te optimistisch (de vet gedrukte waarden), terwijl dit optimisme slecht bij 2 van de 33 werkloosheidsvoorspellingen voor kwam. Men zou er bijna iets van gaan denken.

Bijlage 3. Onderhandelingsruimte FNV

Centraal voorgestelde onderhandelingsruimte en looneis FNV

CAO-jaar	Titel	looneis	arbeidsvoorwaardenruimte
1994	Arbeidsvoorwaardenbeleid 1994		3,5
1995	Arbeid op maat	2,25	3,5
1996	Korter werken loont	3	4
1997	Arbeidsvoorwaarden ingepolderd	3	3,75
1998	Ruimte om te leven	3,5	4,5
1999	Minder werkdruk, meer werkplezier	3,5	4,5
2000	Werk-, Werk- en nog eens Werkplezier	3	3,5
2001	Bij de Tijd	4	4,5
2002	Leren Loont	3,5	4
2003	Tegen de wind in	3	3,5
2004	Arbeidsvoorwaardenbeleid	0	4
2005	Werk aan de Winkel	1,25	3
2006	Samen werken, Samen leven	2	3
2007	Lekker werken	2,5	3
2008-2010	Kansen scheppen, Kansen pakken	3,5	4
2009	Voor een betere toekomst (persberichten)	3,5	?
2010	Accent op werk en eerlijk delen	1,25	2,5
2011	Goed werk - dat loont!	2	3
2012	Voor koopkracht, werk en kwaliteit	2,5	3
2013	FNV in beweging voor gewoon goed werk	2,5	3
2014	Koopkracht en echte banen. Gewoon goed werk voor iedereen!	3	
2015	Meer koopkracht door echte banen. Centen en procenten voor een gelijkwaardige samenleving	3	
2016	Koopkracht en echte banen	3	

Bron: de onderhandelingsruimte FNV is ontleend aan de Arbeidsvoorwaardennota's en persberichten

Bijlage 4 . De loonontwikkeling

In deze bijlage volgt een analyse van de ontwikkeling van de lonen¹, in de volgende bijlage komt de werkgelegenheid aan bod. Gezien de beschreven geschiedenis ligt het voor de hand om die ontwikkelingen vooral te bekijken voor de periode waarin er sprake was van vrije loononderhandelingen, maar de jaren van geleide loonontwikkeling worden wel opgenomen om het beeld te completeren. Ik probeer hier een beeld te schetsen van het belang van de lonen voor verschillende groepen. Daarbij ga ik van een micro benadering, het loon zoals de werknemers en werkgevers dat ervaren, naar de macro benadering volgens de Nationale Rekeningen. Een opmerking vooraf betreft het feit dat de officiële statistieken over lonen en inkomens niet het hele verhaal laten zien omdat er een duale economie bestaat. Binnen die economie bestaan er naast de aan de belastingdienst bekende inkomsten ook door zwart werk (dus niet bij de belastingdienst bekende) verkregen inkomsten en criminele activiteiten (wiethandel, illegaal casino). Vanwege internationale richtlijnen heeft het CBS in 2014 de Nationale Rekeningen herzien, onder andere door een schatting van illegale activiteiten op te nemen. Maar zwart werken, soms geschat op 10%,² wordt niet opgenomen en lijkt voor een groep mensen een aanzienlijke bijdrage aan hun inkomen te leveren. Dit inkomen laten we noodgedwongen in dit onderzoek buiten beschouwing, hoewel mijn de eigen ervaring heeft geleerd dat dit in bijvoorbeeld de bouwsector om veel geld kan gaan.

De diverse loonindicatoren

Het door de werknemer daadwerkelijk ontvangen loon noemen we het *netto loon*. Dit loon of salaris³ ontvangt zij in euro's (de nu heersende munteenheid, tot 2002 was dat de gulden) en wordt daarom ook wel *nominaal loon* genoemd. Het netto nominaal loon ontleent zijn waarde echter niet alleen aan het aantal euro's maar vooral ook aan de prijzen van de producten die ermee kunnen worden aangeschaft. Als die prijzen veranderen terwijl het nominale loon gelijk

¹ Het woord loon is ontwikkeld uit het proto Indo-Europese **leh₂u-no-*, een uitsluitend in het Germaans voorkomende afleiding van de wortel **leh₂u-* 'buitmaken, vangen'. www.etymologiebank.nl/trefwoord/loon1

² Schneider & Kearny 2013: 22

³ *salaris* 'bezoldiging' in *sonder salaris ... ende sonder enigghen cost* 'zonder bezoldiging en zonder enige onkostenvergoeding' uit 1282. Het woord is rechtstreeks of via Frans *salaire* 'geldelijke vergoeding voor werkzaamheden' ontleend aan middeleeuws Latijn *salarium*, betekenisuitbreiding van ouder 'toelage om zout te kopen' en daarvoor 'zoutrantsoen'. www.etymologiebank.nl/trefwoord/salaris. Vroeger werd loon meestal voor handwerkers gebruikt en salaris voor kantoorpersoneel, maar dat onderscheid is vervaagd.

blijft dan verandert de hoeveelheid producten en diensten die de werknemer kan kopen. De werkelijke waarde van het nominale loon verandert dan, wat we uitdrukken als een wijziging van het *reële loon*.

Zoals we hierboven zagen heet het nominale loon op de salarisspecificatie ook wel ‘netto te ontvangen’ of *nettoloon*. Er bestaat namelijk ook een *brutoloon*. Tot het totale loon behoort een deel dat de werknemer niet direct in handen krijgt, maar dat dient om hem in moeilijke tijden of tijdens de ouderdom van een menswaardig bestaan te verzekeren. De wetgever heeft in Nederland bepaald dat de werknemer een deel van zijn totale loon verplicht afstaat voor dergelijke sociale voorzieningen. Het verschil tussen bruto en nettoloon noemen we de werknemerswig.

Voor de ondernemer die personeel in dienst heeft, geldt weer een andere loonindicator. Deze betaalt uiteraard het brutoloon, maar heeft nog meer kosten die te maken hebben met het feit dat hij werkgever is. Bovenop het brutoloon moet hij wettelijk verplicht een aantal premies voor de sociale verzekeringen betalen. Het totaal van het brutoloon en deze werkgeverslasten maakt de *Contractuele loonkosten* uit, het verschil tussen dit totaal en het brutoloon vormt de werkgeverswig. Naast de contractuele loonkosten heeft de ondernemer nog een aantal kosten die als loonkosten kunnen worden opgevat, bijvoorbeeld een kerstpakket. Dat zijn bij elkaar de *Totale loonkosten*. In werkelijkheid zijn de kosten die een gevolg zijn van het werken met personeel nog hoger dan uit die loonkosten blijkt. Denk daarbij aan de afdeling Personeelszaken in grotere bedrijven of het maken van een interne infrastructuur die het mogelijk moet maken om werknemers aan het werk te zetten (toiletten, lockers, enz.). Deze kosten zijn in ieder geval niet op landelijk niveau te bepalen, maar voor ons onderzoek ook niet echt van belang. Dat gaat namelijk over de loonontwikkeling zoals die door de vakbeweging en ondernemers tijdens cao-onderhandelingen wordt uitgevochten.

Dat brengt ons op twee nieuwe loonindicatoren. Via onderhandelingen en eventueel acties oefent de vakbeweging vrijwel uitsluitend invloed uit op een bepaald deel van de totale loonkosten, het *cao-loon* of *contractloon*. Daarbij is op de eerste plaats sprake van een poging het loon initieel te verhogen, of anders gezegd aan te passen aan de gestegen kosten van levensonderhoud of de gestegen productiviteit. Bovenop deze *initiële loonontwikkeling* staat het de bonden uiteraard vrij om te trachten een loonontwikkeling te eisen die hierboven uitgaat. Daarnaast is er sprake van een *Incidentele loonontwikkeling* die niet direct voortvloeit uit de cao-onderhandelingen. Er is vaak sprake van loonschalen waarbinnen werknemers gaandeweg hun dienstverband opklimmen waardoor ze meer gaan verdienen. Deze schaal indeling is wel in het contract vastgelegd, maar de zo ontstane loonontwikkeling van werknemers is puur afhankelijk van het verloop van de tijd.

De vakbeweging kan wel invloed uitoefenen op de regeling, maar niet op het carrière traject dat de individuele werknemer aflegt en al helemaal niet op zijn ouder worden.

Het geheel overziend is er sprake van een aantal loonindicatoren die we kunnen onderzoeken, uitgaande van hoe de betrokken partijen deze ervaren.

Figuur 1. Opbouw loonkosten

				Afschrijvingen en netto winst
			Personeelskosten	
		Werkgeverslasten		
	Belastingen en sociale lasten			
Netto loon				
Nettoloon	Brutoloon	Loonkosten	Kosten factor arbeid	Toegevoegde waarde (eindproduct - grondstoffen)

Dit schema is uiteraard tamelijk statisch. Als we naar de ontwikkeling van de indicatoren in de tijd kijken, dan is het van belang om, zoals hierboven gesteld, zich te realiseren dat het brutoloon bestaat uit het cao-loon en het incidenteel loon.

In de volgende paragrafen onderzoeken we de ontwikkeling van de genoemde loonindicatoren. Verder beperk ik me waar mogelijk tot de lonen van werknemers die bij een particulier bedrijf werken, want als de veronderstelde relatie tussen loon en werkgelegenheid ergens bestaat dan zal het daar zijn. Bij de overheid als monopolist en de gesubsidieerde sector als volger spelen politieke overwegingen een grotere rol dan de directe invloed van de arbeidsmarkt.

De presentatie van de cijfers (die alle afkomstig zijn van het CBS, behalve in die gevallen waar wordt vermeld dat ze van elders komen) gebeurt in deze bijlage en het bijbehorende hoofdstuk om reden van leesbaarheid vooral in de vorm van grafieken. Bedragen van voor 2002 zijn daarbij in de meeste gevallen met terugwerkende kracht omgerekend in euro's. We beginnen met het

loon in zijn diverse verschijningsvormen, waarbij de totale loonkosten in hoofdstuk 4 worden behandeld.

De ontwikkeling van het nominale en reële loon

Het loon of salaris dat een werknemer aan het eind van de maand, vroeger week, op zijn bankrekening, vroeger in een loonzakje cash in de hand, ontvangt is niet waar het haar om gaat. Het geldbedrag is slechts een middel om in het levensonderhoud te voorzien en als zodanig niet meer waard dan de kosten om munten en papiergeld te maken of wat het ons allen kost om ervoor te zorgen dat de banken aan hun verplichtingen voldoen.

Wat kun je met je loon kopen (de koopkracht) luidt de hamvraag. Daarbij is zowel het moment zelf van belang als de ontwikkeling in de tijd. Voor eerdere perioden in de geschiedenis bepalen onderzoekers de koopkracht meestal door te berekenen hoeveel brood met het loon kon worden gekocht. Dat is uiteraard slechts een zeer beperkte maatstaf want ook toen kochten mensen andere producten dan slechts brood. Onder druk van de maatschappelijke onrust door de ‘Sociale Quaestie’ eind negentiende eeuw deden tijdgenoten daarom onderzoek naar de vraag hoe arbeiders hun loon daadwerkelijk uitgaven. Dat leverde arbeidersbudgets op, waarvan een van de eerste door Multatuli werd gepubliceerd.⁴ Later nam het in 1901 opgerichte Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) deze taak op een systematischer manier over.

Als we weten aan welke producten een werknemer zijn loon besteedde en we hebben inzicht in de prijzen van die producten dan is het mogelijk om een gewogen index te berekenen van de prijsontwikkeling⁵. Aan de hand van een consumentenonderzoek bepaalde het CBS voor een aantal groepen hoe ze hun inkomen uitgaven en van de percentages voor iedere groep producten werd een standaard voor die bevolkingsgroep gemaakt (dat noemde men het ‘mandje’).

Inmiddels gaat het CBS, en dat is overgenomen door de cao-onderhandelaars, ervan uit dat er een voor alle Nederlanders geldend gemiddeld mandje bestaat. En wie weet gaat men op termijn over naar een Europees mandje tijdens de onderhandelingen; die cijfers worden immers al sinds 2005 verzameld in de Europees Geharmoniseerde Prijsindex.

De vraag lijkt gerechtvaardigd of het prijspakket voor iedereen inderdaad (vrijwel) hetzelfde is zoals Balk in 1982 concludeerde⁶ en twintig jaar later door Pannekoek en Schut werd bevestigd.⁷

⁴ Multatuli, *Volledige werken*, deel 3, Amsterdam 1973 (oorspr. 1864): 121-124

⁵ Voor de jaren voor 1900 is men ertoe veroordeeld om dit zelf te doen en de archieven in te duiken, iets wat ik voor de jaren 1896-1902 in Leiden deed (Van der Velden 2012) en Van Veen en Van Zanden voor heel Nederland in de jaren 1880-1910 (1989: 227), maar het CBS heeft sinds 1901 ook deze taak op zich genomen.

⁶ Van Zanden 1989: 179

Laten we kort een voorbeeld bekijken. Volgens het budget van 1959 gaven arbeiders ongeveer 37% van hun inkomen uit aan voedsel en drank, terwijl dat in 1995 nog slechts 15,8% was voor werknemers met een hoog inkomen, 19,6% voor werknemers met een laag inkomen en 13,7% voor de totale bevolking. In 2016 wordt in het standaardbudget nog slechts 11,7% besteed aan voedsel en drank. Deze CBS-cijfers geven aan dat mensen als deel van hun inkomen veel minder geld uitgeven aan voedsel dan decennia geleden, maar ze tonen ook dat er tot zeer recent wel degelijk een aanzienlijk verschil bestond tussen de budgetten van diverse bevolkingsgroepen. Dat is ook niet zo vreemd, want als men meer te besteden heeft dan kan dat extra geld naar andere zaken dan producten die vooral dienen om het naakte bestaan veilig te stellen. In deze gevallen is dat geld verschoven naar woninginrichting, recreatie en horeca.

Daar komt echter nog iets bij. Mensen met meer geld kunnen soms kortingen bedingen door vooruit te betalen, zoals met de tegenwoordig bestaande verplichte ziektekostenverzekering het geval is. Betaal je alles in een keer aan het begin van het jaar, wat niet iedereen zich kan veroorloven, dan krijg je bij de meeste verzekeraars korting. En er zijn ook overduidelijk regionale verschillen als we alleen al naar de huurprijzen in de vrije sector kijken of de koopprijzen voor huizen.

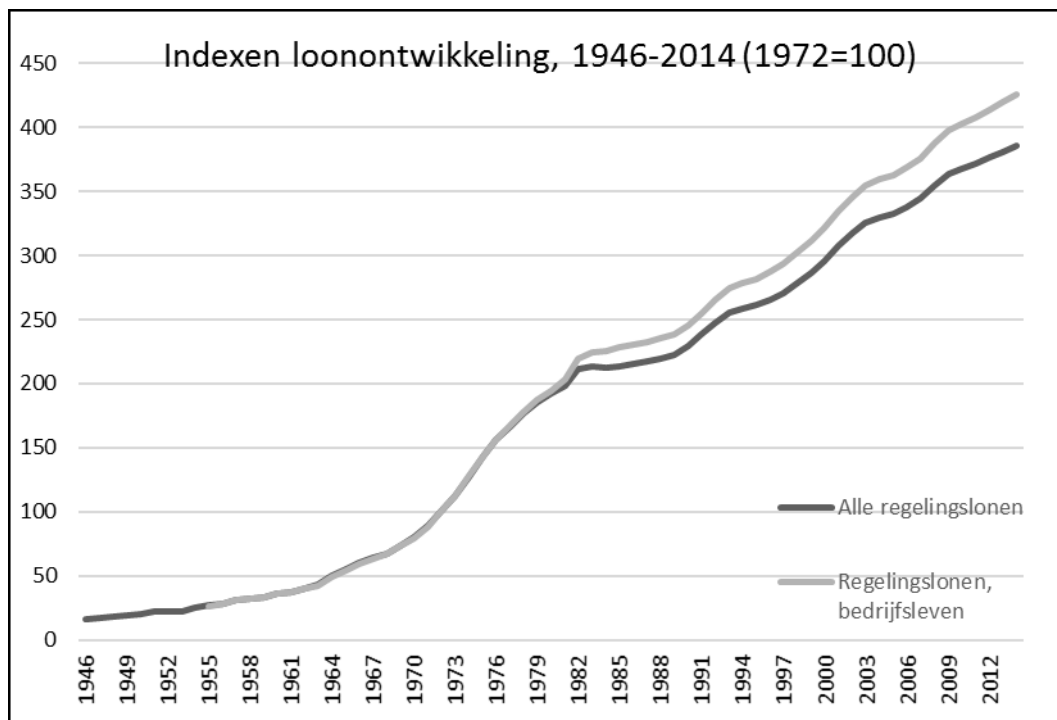
Binnen dit onderzoek houd ik me niet bezig met dergelijke extra inkomstenbronnen en baseer ik me uitsluitend op de officiële gegevens over prijzen en uitgaven, maar het is wel goed om in gedachte te houden dat er ook op dit gebied meer tussen hemel en aarde is. Een laatste opmerking nog over de naoorlogse budgetten. Een verschuiving van het geld van de ene productgroep naar de andere vertelt niet het hele verhaal. De producten zelf zijn ook veranderd. Om het gechargeerd te stellen: vroeger at iedereen op woensdag aardappelen, groente en een gehaktbal, tegenwoordig staat er sushi, spaghetti of boboti op tafel. Als ze niet op schoot voor de televisie worden genuttigd. En die televisie is ook een mooi product om de veranderingen te tonen. In 1959 had nog vrijwel niemand een televisie en de enkele gelukkige had een zware kast in huis staan waarop slechts één net kon worden bekeken, 's avonds vanaf zeven tot elf uur en op woensdagmiddag voor de kleintjes. Tegenwoordig heeft vrijwel iedereen een kleurentelevisie met afstandsbediening en tientallen netten die het hele etmaal kunnen worden bekeken. Maar het staat in beide jaren in de statistieken als een televisie. De kille cijfers die we hierna gebruiken, kunnen deze veranderingen niet laten zien, maar het is goed zich er rekenschap van te geven. Het CBS onderneemt trouwens wel pogingen om dergelijke kwaliteitsveranderingen in de prijsindex

⁷ Pannekoek en Schut 2002: 18

mee te nemen. Er bestaan een paar methoden om kwaliteitsverschil te calculeren en in geld om te rekenen, maar het gaat te ver om daar nu dieper op in te gaan.⁸

Terug naar de cijfers. Om de werkelijke koopkracht te kunnen berekenen is het noodzakelijk de loonhoogte en de prijzen te kennen. We beginnen met de ontwikkeling van de cao- of regelingslonen van alle werknemers en van diegenen die werkzaam waren in de particuliere sector, zoals weergegeven in grafiek 1.

Grafiek 1.

Bron: CBS (Yearbooks en *Statline*)⁹

De nominale lonen hebben zich binnen deze schaal sinds de oorlog bijna voortdurend opwaarts ontwikkeld. Drie zaken vallen op. De traagheid van de groei tot begin jaren zestig, de versnelling in de roerige jaren tot het Akkoord van Wassenaar (1982) en het uiteen lopen van beide lijnen in de jaren van loonmatiging. Weliswaar lopen de lonen nog steeds op, zij het langzamer dan in vooral de jaren zeventig, maar in het particuliere bedrijfsleven is die stijging een stuk groter geweest dan bij de overheid en de gesubsidieerde sector. Blijkbaar heeft de overheid het loonmatigingsbeleid zelf beter door kunnen voeren tegenover haar werknemers en vakbonden dan de ondernemers, die de lonen ook altijd zeggen te willen matigen. Hier steekt mogelijk de

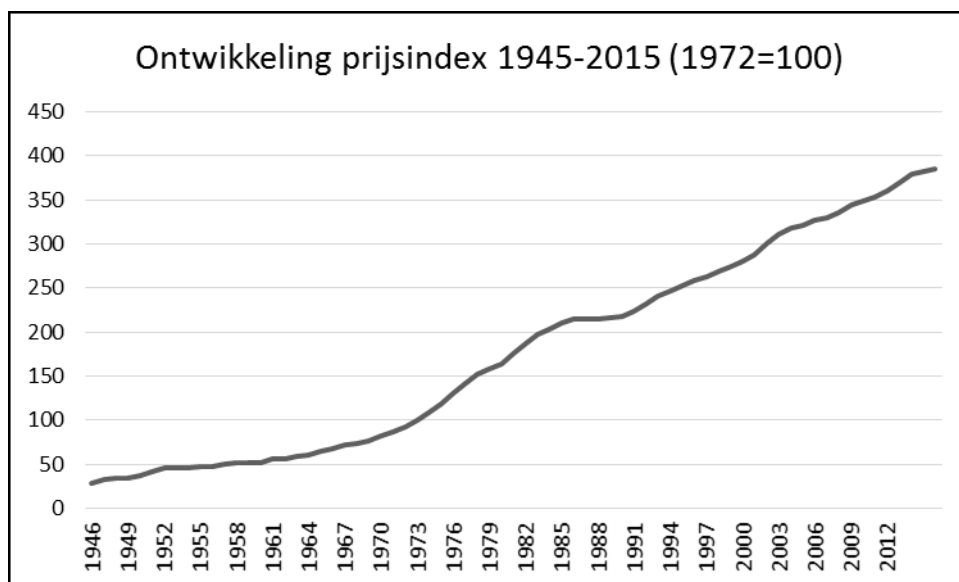
⁸ CBS 2016: Onderzoeksbeschrijving

⁹ Als basisjaar is hier 1972 genomen omdat dit jaar is gebruikt om de zelf uit de *Statistical Yearbooks* reeksen overgenomen en de *Statline* reeks te kunnen koppelen (*Statline* begint in dat jaar).

ideologische gedrevenheid van de politiek een rol, zoals die naar voren kwam tijdens de ambtenarenacties tegen een loondaling van 3,5%. De overheid liet het in 1983 aankomen op maandenlange acties van tienduizenden ambtenaren, maar boog nauwelijks het hoofd. Een dergelijke gedrevenheid zullen ondernemers wel met de mond kunnen en willen belijden maar zij kiezen toch ook sneller voor hun directe financiële belang. Liever toegeven en de arbeidsrust laten terugkeren, dan verwikkeld raken in een langdurig conflict met de vakbonden of de eigen werknemers. Bij de overheid komen we die houding minder tegen, ook omdat haar inkomsten toch wel doorgaan.

De vraag is, zoals gezegd, wat de werknemers met hun salaris konden kopen. Het is een bijna onbegonnen taak om over langere perioden de budgetten en dus de reeksen prijsindexcijfers te koppelen. Omdat het CBS de huidige reeks echter niet verder terug heeft gerekend dan tot 1963, heb ik de eerdere jaren noodgedwongen toch aan die nieuwe reeks gekoppeld. Het al gesignaleerde probleem dat er diverse mandjes bestaan voor verschillende bevolkingsgroepen laat ik hier verder rusten. Grafiek 2 spreekt verder voor zich. Evenals bij de nominale lonen doet zich ook hier een vrijwel voortdurende stijging voor. Een iets langzamere stijging tijdens de geleide loon- en prijspolitiek, daarna een versnelling om midden jaren tachtig zelfs even terug te vallen, waarna de groei weer terugkeerde.

Grafiek 2

Bron: CBS (95 jaar statistiek, daarna *Statline*)

Als we de grafieken 1 en 2 combineren, dus berekenen hoe de koopkracht van de uitbetaalde regelingslonen zich heeft ontwikkeld doordat ook de prijzen van de te kopen producten zijn veranderd, dan krijgen we grafiek 2 uit hoofdstuk 4. In die grafiek is geen sprake meer van een steile stijging van de lonen, maar dat was ook wel te verwachten na het bekijken van grafiek 2. Let wel, het gaat hier om macro gegevens voor de hele Nederlandse economie.

Bijzondere beloningen

Was het ooit zo dat het overeengekomen loon het bedrag was dat de arbeider ook daadwerkelijk per week ontving, tegenwoordig bestaat het loon uit een aantal elementen, sommige afgesproken in overleg tussen werkgevers en werknemers, andere zoals het 8% vakantiegeld wettelijk verplicht. Het totale loon kan dan ook worden verdeeld naar loon inclusief en exclusief bijzondere beloningen. Het cao-loon exclusief bijzondere beloningen is het brutoloon vermeerderd met alle regelmatig betaalde toeslagen. Het cao-loon inclusief bijzondere beloningen voegt daar alle bindend voorgeschreven beloningen aan toe zoals het vakantiegeld, de eindejaarsuitkering, eenmalige beloningen en vanaf 2006 ook de tegemoetkoming in de ziektekosten en de werkgeversbijdrage voor de levensloopregeling. De bijzondere beloningen omvatten gemiddeld ongeveer 10% van het totale jaarloon waarvan het vakantiegeld van minimaal 8% het grootste deel uitmaakt. Er is een lichte stijging waarneembaar van dit aandeel.

Initieel en incidenteel loon

Een belangrijk onderscheid is dat tussen initieel en incidenteel. Grofweg komt het verschil neer op de vraag of het loon afhankelijk is van een algemene ontwikkeling (het contractloon) of van persoonlijke kenmerken van de werknemer zoals leeftijd of productiviteit (denk aan bonussen of overwerk). Op de laatste kenmerken heeft de vakbeweging geen invloed en voor een onderzoek naar de vraag of de vakbeweging een bepaald beleid al dan niet moet voeren is de incidentele loonontwikkeling dan ook niet zo belangrijk. Toch is het voor de volledigheid onontkoombaar om daar in dit onderzoek aandacht aan te besteden, want het incidenteel loon ontwikkelt zich niet hetzelfde als de totale loonontwikkeling. Volgens een onderzoek van de Arbeidsinspectie zijn de lonen van gebleven werknemers (dus zij die niet van baan zijn veranderd of de arbeidsmarkt hebben verlaten door pensionering of ontslag) tussen 1997 en 2002 ongeveer 12 procentpunten

meer gestegen dan de contractlonen.¹⁰ Dit verschil is een gevolg van het stijgen in de functieschaal door ouder worden of langer in dienst zijn, promotie en extra periodieken. Bij deze cijfers moeten we ons wel realiseren dat de verhouding tussen incidentele en cao-loonstijging (de initiële stijging) voor alle werknemers een heel andere is.

Hoe de cijfers ook zijn het lijkt me duidelijk dat de incidentele loonstijging eigenlijk niet meegeteld mag mogen als we willen onderzoeken wat de invloed van de vakbeweging is op de loonontwikkeling. Incidenteel is immers, het zij ten overvloede nog maar eens gezegd, niet afhankelijk van loononderhandelingen maar uitsluitend van de carrière van de individuele werknemer. Bovendien maakt het incidenteel slechts een klein, zij het licht groeiend deel uit van het totale loon. Het basis contractueel loon was in 2004 ongeveer 97% en dat was het al jaren.¹¹

De Loonquote

De gegevens over de loonontwikkeling die we in grafiek 1 tegenkwamen nodigen ertoe uit om de lonen als betaling voor de factor arbeid te vergelijken met de beloning die het kapitaal ontvangt. Over het algemeen wordt om die verhouding te benoemen de Arbeidsinkomens Quote (AIQ) gebruikt. Deze geeft het aandeel van arbeid in het BBP weer. De wijze van berekenen van de AIQ heeft al vanaf de invoering verbazing gewekt¹², een verbazing die door het consequent blijven gebruiken ervan vrijwel van het toneel is verdwenen. Ook de vakbeweging is akkoord gegaan met het gebruik van deze maatstaf voor een verantwoorde loonontwikkeling. Hoe wordt de AIQ berekend? In de arbeidsinkomensquote hanteren CBS en CPB een maat voor de bijdrage van alle arbeid aan de economie en dan uitsluitend de marktsector. Dat laatste is logisch want in de overheidssector wordt geen winst gemaakt en zijn alle factorkosten te herleiden tot lonen en salarissen. De formule luidt ‘volgens het CPB (het voorbeeld is voor 2010):

$$\text{aiq}^M = \left\{ \left(\frac{W_1 (A_1 + A_2)}{A_1} \right) / (W_1 + Z) \right\} * 100\% =$$
$$\left\{ \frac{207,4 * (4118 + 752)}{4118} \right\} / (207,4 + 104,2) * 100\% = 78,7\%.$$

Hierbij is

¹⁰ Venema 2003: IV

¹¹ SER 2006: 45

¹² Salverda 1978: 72

aiq^M	=	arbeidsinkomensquote in de marktsector
W_1	=	totale loonsom loontrekkers (miljarden euro's)
A_1	=	aantal arbeidsjaren loontrekkers (in duizenden)
A_z	=	aantal arbeidsjaren zelfstandigen (in duizenden)
Z	=	netto exploitatieoverschot (miljarden euro's)

Deze formule verbindt het werk van loontrekkers met dat van zelfstandigen en relateert de uitkomst aan het totale exploitatieoverschot, alles uitsluitend in de marktsector. Zoals in hoofdstuk gezegd is de logica om de uitkomst te gebruiken van zulk een formule in discussies over de hoogte van de lonen ver te zoeken. Zelfs als we de schijnzelfstandigen als werknemer tellen, want dat is toch slechts een beperkt percentage van alle ZZP'ers. Wat daar nog bij komt is dat het inkomen van de zelfstandigen is geschoond van de afschrijvingen en investeringen, terwijl zij het toch zijn die beschikken over de geldsom die is vrijgemaakt door afschrijvingen. Ze hebben altijd de mogelijkheid om dat bedrag anders in te zetten en er bijvoorbeeld een mooi zeewaardig jacht van te kopen. Werknemers kunnen dat niet.

Om de problemen die aan de aiq zitten te omzeilen maken we in hoofdstuk 4 vooral gebruik van diverse berekeningen van de loonquote, een maat die meer van belang lijkt voor werknemersbelangen.

Bijlage 5. De ontwikkeling van de werkgelegenheid

We hebben gezien dat de loonontwikkeling in een aantal indicatoren uiteen valt en zo kent ook de arbeidsmarkt een aantal gezichten. Deze markt bestaat zoals andere markten uit twee delen, de aanbodzijde en de vraagzijde. Daarbij is het aanbod aan arbeid per definitie gelijk aan de som van de werkzame en de werkloze beroepsbevolking. De vraag zijde is per definitie gelijk aan de som van de werkzame beroepsbevolking en het aantal openstaande vacatures.¹³

Een evenwicht op de arbeidsmarkt van loonafhankelijken betekent dat vraag en aanbod gelijk zijn of anders gezegd dat de werkloosheid even groot is als het aantal vacatures en liefst nul. In de komende paragrafen komen de volgende begrippen aan bod: werkzame werknemers, werklozen en vacatures. Werkenden en werklozen vormen samen de beroepsbevolking. Daarom onderzoeken we eerst de opbouw van de beroepsbevolking en in het bijzonder de loonafhankelijke beroepsbevolking. Beide zijn op hun beurt trouwens een deel van de potentiële beroepsbevolking. Daar begint onze rondgang dan ook.

Potentiële beroepsbevolking

De potentiële beroepsbevolking is het deel van de bevolking dat in staat mag worden geacht economisch actief te worden. Een deel van de totale bevolking valt hierdoor uiteraard af, zoals kleine kinderen, mensen die door hun hoge leeftijd niet meer in staat zijn om te werken, maar ook veel chronisch zieken, geestelijk minder validen en andere groepen van wie niet kan en mag worden verwacht dat ze werken. Bij de term ‘werken’ bedoelen we hier uitsluitend economische activiteiten, of beter gezegd activiteiten die geldelijk worden beloond. In dit verband is het strikt genomen beter om voor het begrip werken voor geld de term [arbeid](#) te gebruiken, zoals ook het CBS doet. Niet financieel beloonde werkzaamheden zoals huishoudelijke arbeid in het eigen huishouden en vrijwilligerswerk vallen hier dus buiten. Dat wil niet zeggen dat deze activiteiten niet waardevol of economisch noodzakelijk zijn. Huishoudelijke arbeid is hard nodig, al is het maar om het werkenden mogelijk te maken dat ze eropuit gaan om geld te verdienen. Omdat er geen geld mee gemoeid is, wordt deze arbeid echter niet meegeteld in de nationale rekeningen waarin de geproduceerde welvaart wordt gemeten.¹⁴ In dit onderzoek houden we ons uitsluitend

¹³ Lodder 2010, p. 14-15

¹⁴ Al tientallen jaren wordt er een discussie over de economische waarde van huishoudelijke arbeid gevoerd, maar vooralsnog wordt deze niet opgenomen in de Nationale Rekeningen. Zie bijvoorbeeld Mastik 1980 en [Benschop 1995](#).

bezig met de economische werkzaamheden die worden verricht voor geld en in het bijzonder loon of salaris. Deze arbeid wordt uitgevoerd door de werkende beroepsbevolking. Het aantal mensen dat onder de potentiële beroepsbevolking valt, op basis van wettelijke bepalingen werd hiervoor tot voor kort het aantal inwoners tussen de 15¹⁵ en 65 jaar genomen, geeft de buitengrenzen aan van de werkzame beroepsbevolking. Bij een gesloten volkshuishouding kan het aantal banen niet groeien boven het aantal beschikbare mensen of werkgevers nou meer mensen in dienst willen nemen of niet. Uiteraard bestaat de mogelijkheid om de kinderarbeid weer in te voeren, maar dat stuit op wettelijk grenzen die niet zomaar kunnen worden overschreden. De bovengrens van 65 jaar kan, zoals we tegenwoordig maar al te goed weten, wel worden doorbroken. Mensen kunnen en mogen in principe tot hun dood op zeer hoge leeftijd economisch actief zijn. Ze deden dat tot de invoering van de AOW vaak noodgedwongen en doen dat soms nog steeds. Door de pensioendiscussie die de EU en dus ook Nederland al jaren in zijn greep houdt, is het aantal ouderen dat langer doorwerkt al jaren stijgende. In 2010 werkte volgens het [CBS](#) 9,1% van de mensen van 65-75 jaar, in 2015 was dat percentage gestegen tot 10,3. De stijging bij 75-plussers was nog sterker, van 1,2 naar 2,1%. Een ontwikkeling die overigens al eerder was ingezet.¹⁶ Het is dan ook niet vreemd dat het CBS in overeenstemming met internationale afspraken de bovengrens van de beroepsbevolking in 2015 heeft opgetrokken van 65 naar 75 jaar.

Behalve het verschuiven van de (wettelijke) leeftijdsgrenzen is het in een open economie ook op andere wijze mogelijk om de beroepsbevolking te vergroten, namelijk door het aantrekken van mensen uit andere landen. Dat zagen we bijvoorbeeld eind jaren 1950, toen de eerste zogeheten gastarbeiders in een aantal mediterrane landen werden geronseld om hier de bestaande vacatures te helpen vullen. Vanaf het moment dat deze mensen zich hier vestigen, behoren ze tot de bevolking en tellen dus mee in de bepaling van de potentiële beroepsbevolking.

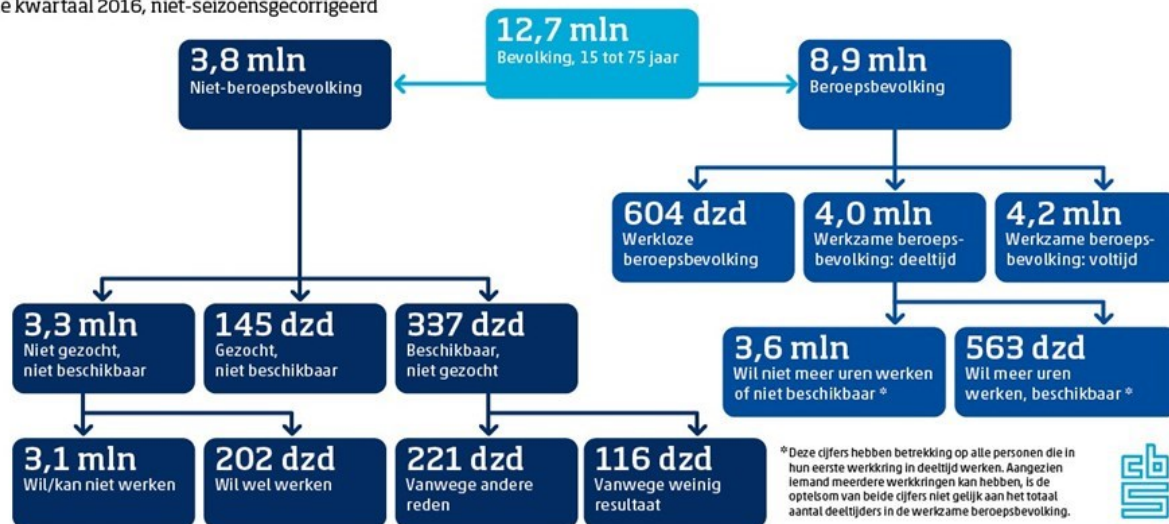
In het onderstaande schema is de opbouw van de Nederlandse bevolking weergegeven volgens de barometer van de beroepsbevolking zoals het CBS die bijhoudt en publiceert.¹⁷

¹⁵ In de jaren zeventig hanteerde het CBS als ondergrens nog 14 jaar.

¹⁶ Marian Driessen, Meer ouderen aan het werk, *CBS nieuws* 12 mei 2010 (www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2010/19/meer-ouderen-aan-het-werk).

¹⁷ www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/19/werkgelegenheid-neemt-iets-af

Barometer beroepsbevolking
1e kwartaal 2016, niet-seizoensgecorrigeerd

Van de totale bevolking van 16,9 miljoen die Nederland eind 2015 telde, werden er op basis van hun leeftijd 4,2 miljoen niet als potentiële beroepsbevolking opgenomen en daarnaast op andere gronden nog 3,8 miljoen mensen. Begin 2016 bestond de Nederlandse beroepsbevolking dus uit 8,9 miljoen mensen.

De beroepsbevolking

De daadwerkelijke beroepsbevolking kunnen we verdelen in twee categorieën, de werkenden en de niet werkenden. Het CBS rekende tot de herziening van 2015 mensen tot de werkenden die tussen de 15 en 65 jaar oud waren en twaalf uur betaald werk hadden. De werkloze beroepsbevolking omvatte personen in dezelfde leeftijdscategorie zonder betaald werk, of met werk voor minder dan twaalf uur per week, die actief op zoek waren naar betaald werk voor twaalf uur of meer per week en die daarvoor direct beschikbaar waren. Deze definitie werd door het CBS zelf als een ‘sociale’ definitie beschouwd omdat ze ook in ander onderzoek dan het onderzoek naar arbeidsstatistieken kon worden gebruikt, zoals dat naar de leefsituatie van de bevolking. Deze benadering staat tegenover die van de ILO waarbij ook mensen die slechts één uur per week werken tot de werkzame beroepsbevolking worden gerekend. De ILO gaat het daarbij om de totale inzet van de productiefactor arbeid, een meer economische benadering.¹⁸ In 2015 herzag het CBS zijn definitie echter om de cijfers in overeenstemming te brengen met wat internationaal gebruikelijk is. Het stapte daarmee over op de ILO-benadering. Vanaf de

¹⁸ Dirven en Janssen 2012: 80-81

herziening is de bovenste leeftijdsgrens opgetrokken naar 75 jaar en de grens van 12 uur losgelaten. De herberekening is met terugwerkende kracht vanaf 2003 toegepast op tijdreeksen. Voor 2003 zijn er geen data beschikbaar volgens de nieuwe definitie, dus in de meeste gevallen hanteren we de 12 uursgrens.

Hoeveel mensen verrichten er betaalde arbeid en vallen dus volgens de CBS-definitie onder de werkenden? Grafiek 1 uit hoofdstuk 4 geeft een goed beeld van de ontwikkeling van het deel van de totale bevolking dat sinds de Tweede Wereldoorlog 12 uur of meer werkte. Wat vooral opvalt is dat tegenwoordig meer mensen in het economische systeem actief zijn dan in enige andere periode sinds de oorlog. Sterker nog, het percentage is in deze en de vorige eeuw nog nooit zo hoog geweest als we afgaan op de volks- en beroepentellingen die in de vorige eeuw zijn gehouden. De percentages werkenden als deel van de totale bevolking waren in die tellingen altijd lager dan in de jaren sinds 1996 het geval was, zoals te zien is in tabel 1.

Tabel 1. Percentages werkenden als aandeel van de totale bevolking, 1900-1930

1900	37,9
1909	38,3
1920	39,6
1930	39,9

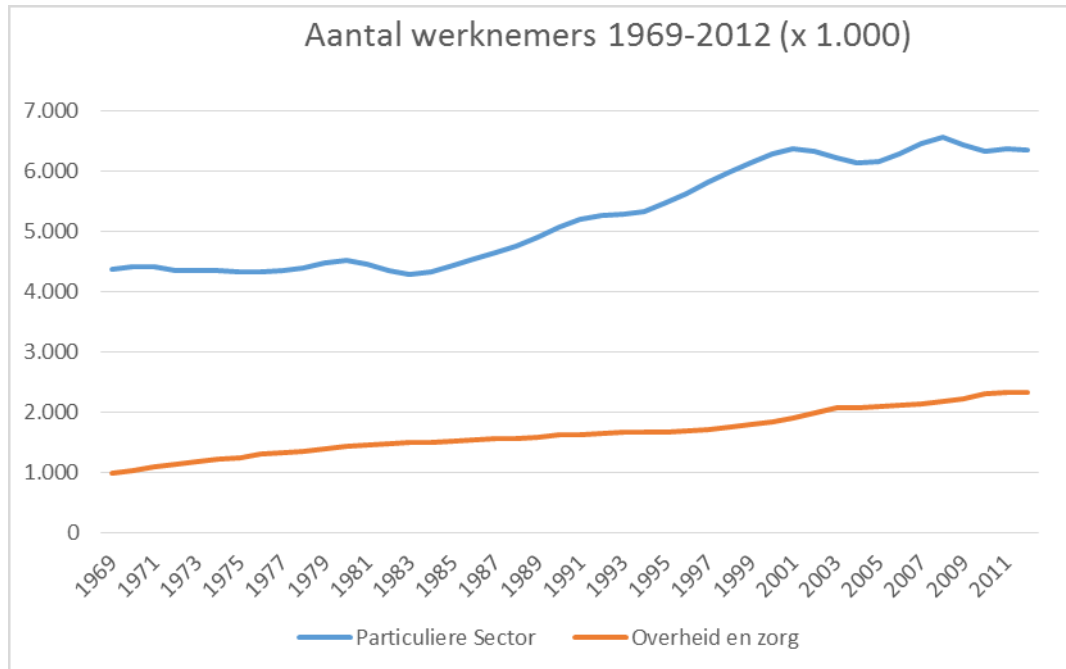
Bron: Oomens (1994), (eigen berekening).

Werknemers en hun arbeidsvolume

In theorie uiteraard mogelijk dat de groei van de beroepsbevolking volledig is te verklaren uit een groei van het aantal zelfstandige ondernemers. Voor ons onderwerp is het echter vooral van belang of de ontwikkeling van het aantal loontrekkers in relatie staat tot de loonontwikkeling. Daarom kijken we nu naar het aantal werknemers. Zoals in hoofdstuk 4 al is opgemerkt, vallen onder deze bevolkingsklasse ook sommige zeer goed betaalden zoals de directeurs van NV's en BV's. Tot begin jaren zeventig publiceerde het CBS de aantallen mensen waar het hier om gaat in zijn jaarlijkse *Zakboeken*, maar daarna is men daarmee gestopt. Ook op de huidige site *Statline* wordt deze indeling niet meer bekend gemaakt. Hoe interessant het ook is om deze onderverdeling van de groep werknemers te bestuderen, we laten het hier bij vanwege de onderzoeksvraag van het onderhavige onderzoek. De grootverdieners vallen als groep namelijk vrijwel in het niet bij de rest én verdienen meestal geen cao-inkomen.

In het algemeen geldt wel dat de overgrote meerderheid van de werkenden in Nederland in loondienst is. Maar hoeveel werknemers telde Nederland in die jaren eigenlijk?

Grafiek 1

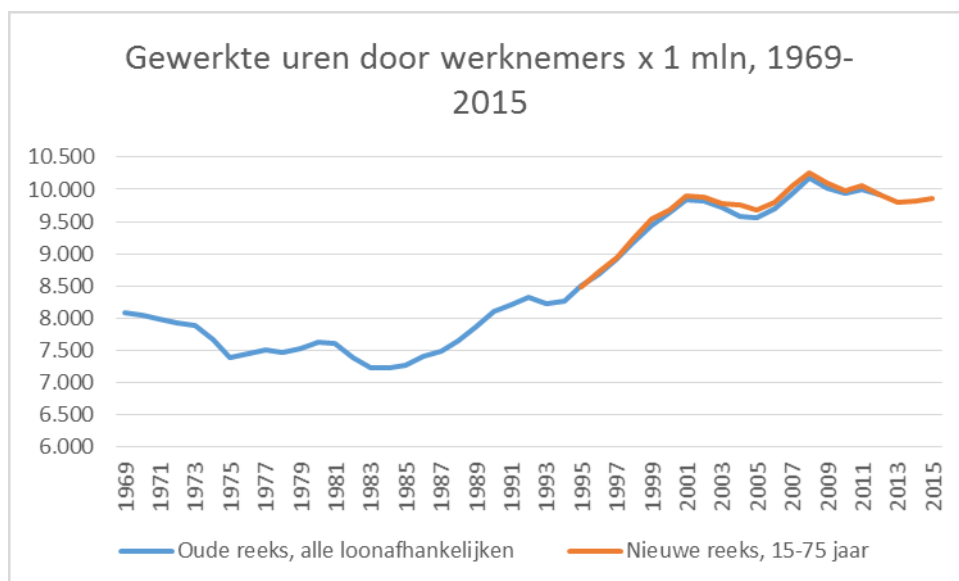
Bron: CBS (*Statline*)

Grafiek 1 toont het aantal mensen dat sinds 1969 bij overheid en bedrijfsleven op de loonlijst heeft gestaan. Wat opvalt is dat de lijn voor het aantal mensen in dienst bij de overheid en de zorgsector een vrijwel vloeiend en geleidelijk stijgend verloop kent, terwijl de particuliere sector een grilliger lijn laat zien. Dat heeft te maken met de gevoeligheid voor conjuncturele ontwikkelingen die in het bedrijfsleven veel groter is dan in de publieke sector. Die laatste wordt meer bepaald door politieke besluitvorming (als er niet genoeg geld is dan kan de belasting, zij het niet onbeperkt, worden verhoogd), terwijl ondernemingen directer moeten reageren op de economie. De reeks die het aantal werknemers in de particuliere sector weergeeft is om die reden voor onze analyse van groter belang dan de overheidssector. Daar zat ook vooral de grote groei van het aantal werknemers sinds begin jaren tachtig.

Het aantal mensen in loondienst lijkt een goede indicator om te bepalen of het inderdaad zo is, dat als er een politiek van verantwoorde loonontwikkeling wordt gevolgd, werkgevers meer mensen zullen aannemen. Het getoonde aantal mensen als zodanig is echter voor de werkgevers en zeker die in het particuliere bedrijfsleven niet echt interessant. Hoeveel *mensen* er aan werk komen, is een sociale vraag vanuit het vraagstuk of mensen een behoorlijk inkomen kunnen

verdienen om in hun onderhoud te voorzien. Iets waar de politiek zich nog weleens over wil buigen. Voor macro-economische doeleinden is de vraag hoeveel betaalde *arbeidstijd* er wordt ingezet veel interessanter. Of deze of gene werknemer die uren invult is nauwelijks van belang. En ook de vraag of één werknemer 60 uur per week werkt of drie werknemers ieder 20 uur, maakt voor de economische benadering nauwelijks uit. Uiteraard zijn er transactiekosten verbonden aan het aannemen van mensen, kosten die bij drie contracten hoger zijn dan bij één. Ook is het wettelijk niet toestaan om één persoon voor 60 uur in dienst te nemen. Die beperking dient om mensen tegen te lange werktijden te beschermen maar dient ook de economie. Het is immers een oude wijsheid dat de productiviteit van een werknemer na een zeker aantal werkuren afneemt.¹⁹ Om een goed inzicht te krijgen in de relatie tussen loonontwikkeling en werk, moeten we daarom naast het aantal werkzame werknemers ook het aantal in loondienst gemaakte arbeidsuren (het arbeidsvolume) in de analyse betrekken. De ontwikkeling van dat arbeidsvolume van alle werknemers tussen 15 en 75 jaar oud staat in de volgende grafiek.

Grafiek 2

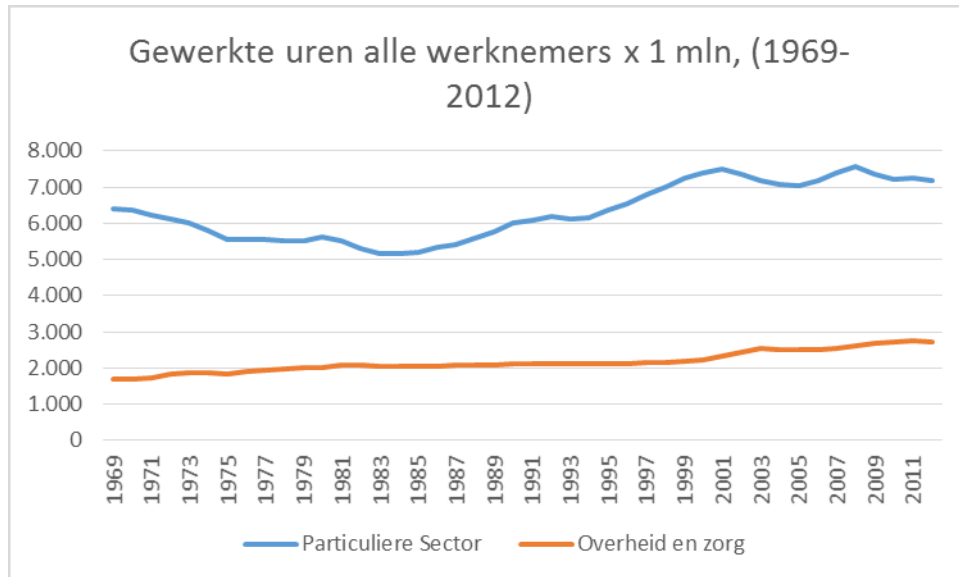

Bron: CBS Arbeidsrekeningen (*Statline*)

¹⁹ Zie bijvoorbeeld de opvatting van de Gastelse beetwortelsuikerfabrikant J.F. Vlekke die in 1901 schreef: 'Een al te lange arbeidstijd moet de arbeidsverrichting schaden, dat is duidelijk. De oorzaak is gemakkelijk in te zien. Het lichaam is mat, traag, de geest suf. De arbeid mist opgewektheid en lust en wordt met tegenzin verricht; elke aanleiding tot rusten wordt aangegrepen.' Vlekke 1901: 23

Het CBS gaf voor de oude reeks, dus het arbeidsvolume van alle werknemers zonder leeftijdsbeperking maar wel volgens de 12-uren grens, ook de uitsplitsing naar particuliere en publieke sector. Deze treffen we aan in grafiek 3.

Grafiek 3

Bron: CBS Arbeidsrekeningen (*Statline*)

Het arbeidsvolume in het bedrijfsleven is af te lezen uit grafiek 3 in hoofdstuk 4. De ontwikkelingslijnen gaan daar in de loop der jaren iets naar elkaar toe wat een gevolg is van het feit dat er jaarlijks minder uren per voltijdwerknemer worden gewerkt. Werkten in 1969 personeelsleden in het bedrijfsleven nog gemiddeld 1821 uur per jaar, in 2012 was dat gedaald tot 1382 uur. In de publieke sector deed zich een vergelijkbare afname van het aantal uren voor, van 1986 naar 1223 per jaar. De verschillen en dalingen in beide sectoren zijn deels een gevolg van de daadwerkelijk opgetreden daling van het aantal contracturen per jaar. Het aantal afgesproken arbeidsuren per jaar voor een volledige baan nam af van 2109 in 1969, via 1865 in 1980, 1741 in 1990 tot 1714 in 2001.²⁰ Hierna zette weer een lichte stijging in tot 1726 in 2005, maar de daling over de hele periode is onmiskenbaar.

Wat echter ook een belangrijke ontwikkeling is geweest de afgelopen decennia, is de groei van het aantal mensen met een flexibel contract. Helaas wordt het arbeidsvolume in de arbeidsrekeningen niet uitgesplitst naar diverse arbeidsrelaties, maar over het aantal personen valt wel iets te melden. In plaats van een aanstelling voor onbepaalde tijd met een vast aantal te werken uren is er een toename geweest van andere aanstellingen. Het CBS maakt onderscheid

²⁰ CBS, *Statline*; CBS 1995, p. 48

tussen werknemer met een tijdelijke aanstelling en uitzicht op een vast contract, tijdelijke contracten voor één jaar of langer, tijdelijke contracten korter dan één jaar, oproep- en invalkrachten, uitzendkrachten, werknemers met een vast contract zonder vaste uren en tijdelijke werknemers zonder vaste uren. Dit hele pallet aan flexibele werknemers staat tegenover de werknemers met een vaste arbeidsrelatie. De flexibele schil is sinds 2003 fors gegroeid van 16% tot 26% in 2015. Een kwart van de mensen in loondienst behoort tegenwoordig dus niet meer tot de werknemers met een vaste aanstelling, maar maakt deel uit van een flexibele arbeidsmarkt waarin de baan voor het leven nauwelijks meer lijkt te bestaan.

Het aantal banen

De vraag die in dit rapport wordt behandeld, is of er een relatie bestaat tussen de ontwikkeling van de contractlonen (waar de vakbeweging over onderhandelt) en de ontwikkeling van de werkgelegenheid. De werkgelegenheid hebben we tot hier vooral bekeken aan de hand van het aantal mensen in loondienst en hun arbeidsvolume. Deze twee indicatoren zijn niet te gebruiken als enigste maatstaf voor de groeiende werkgelegenheid omdat er in die werkgelegenheid een ontwikkeling heeft plaatsgevonden naar een groter aandeel van parttime banen. In hoofdstuk 4 is daarom verder ingegaan op het aantal banen, een derde indicator. De arbeidsmarkt omvat echter nog meer indicatoren dan werkers, arbeidsvolume en banen. Ik doel hier op de werklozen.

De werkloosheid

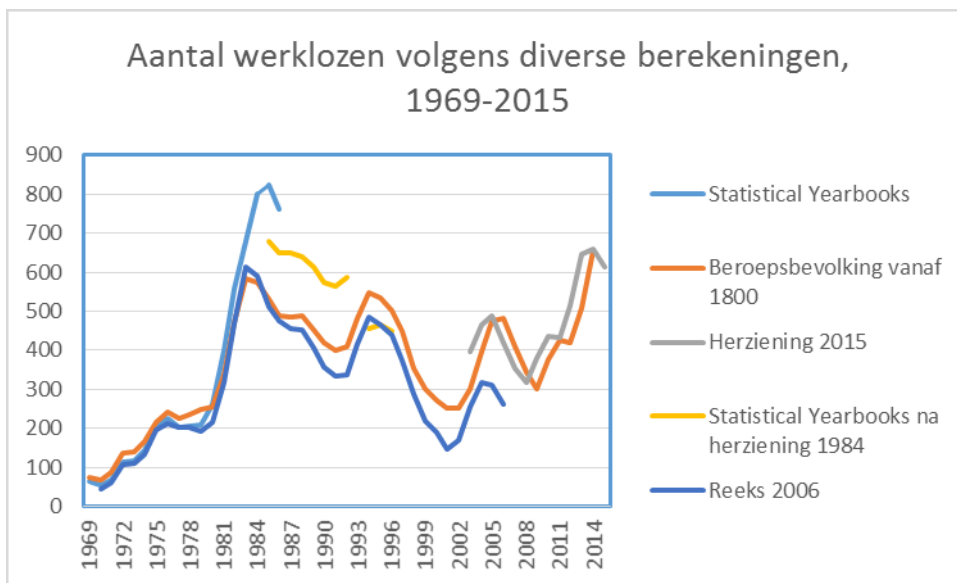
Er is in de loop der jaren nogal wat veranderd in de registratie methoden en dat leverde ook andere aantallen werklozen op. In de jaren 80 en daarvoor publiceerde het CBS reeksen werklozen volgens een aantal criteria die later zijn losgelaten. In de loop der jaren paste men onder vaak politieke druk de methoden aan om een beeld te schetsen dat de politici welgevalliger was. In de woorden van CBS-woordvoerder Van Maarseveen nadat er in 1988 veel mensen uit de ‘geregistreerde werkloosheid’ werden weggestreept: ‘Ons werkloosheidscijfer is een politiek cijfer. Wij zeggen, als jullie politici dit cijfer willen, dan maken wij dat.’²¹ Woorden van een onthutsende openhartigheid. Helaas ligt het niet in de rede om in het kader van dit rapport deze zaak verder uit te zoeken, maar enkele elementen wil ik toch wel uitwerken.

Hoewel de reeks die in 2006 beschikbaar kwam de kroon spant, geeft ook de historische reeks die het CBS online heeft gepubliceerd onder de titel [‘Beroepsbevolking; vanaf 1800 \(12-](#)

²¹ Reuten 1988: 112 (het citaat is oorspronkelijk gepubliceerd in W. Visser en R. Wijnhoven, *Baan Brekende Politiek; de achterkant van de massale werkloosheid*, Kampen: Kok Agora, p. 131)

[uursgrens](#))’ vooral voor de jaren tachtig fors lagere aantallen dan de oorspronkelijke uit de jaren 70 en 80. Deze reeks wordt niet meer geactualiseerd en vanaf 2013 zijn de gegevens volgens de herziening van 2015 beschikbaar gemaakt. Het CBS heeft deze data nog wel teruggerekend vanaf 2003. Er is enig verschil met de aantallen uit de historische reeks vanaf 1800, maar deze zijn minimaal.

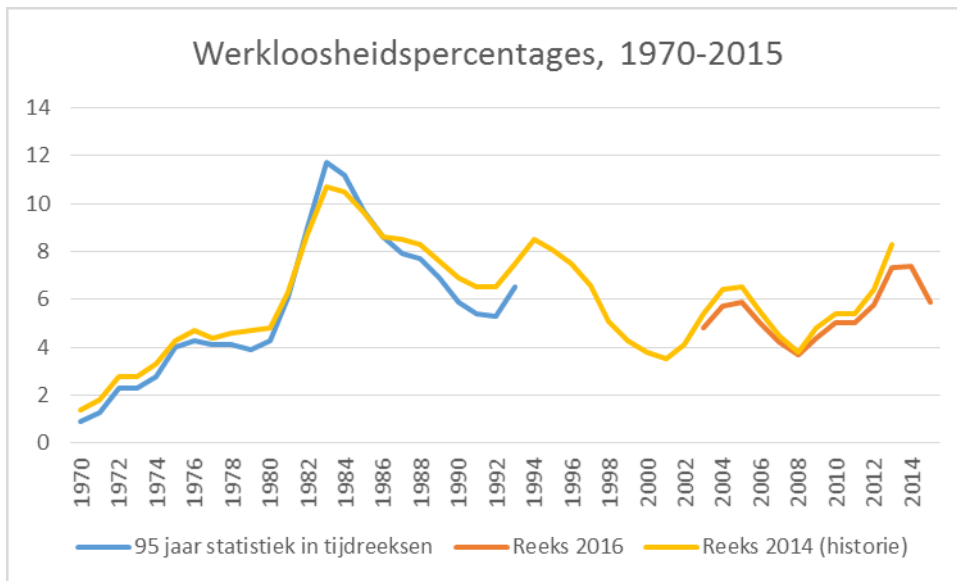
Grafiek 4

CBS, (diverse bronnen)

Grafiek 4 laat aardig zien dat het aantal geregistreerde werklozen zoals dat in de oorspronkelijke publicaties van het CBS werd gepubliceerd na een herziening in 1984 inderdaad met een groot aantal daalde. Telde het CBS aanvankelijk 822 duizend werklozen, na hertelling waren er nog slechts 679 duizend over. De geschiedenis van de aanpassingen en herzieningen is heel interessant, maar laat ik in deze studie toch liggen. Vanwege de tijdreeksanalyse die we in hoofdstuk 5 en bijlage 6 zullen maken, is het absolute aantal werklozen namelijk niet zo interessant. Veel belangrijker zijn de gegevens die aangeven hoe het werkloosheidspercentage zich ontwikkelde. Ook hiervoor geeft het CBS cijfers. Deze treffen we aan in grafiek 5.

Grafiek 5

Bron: CBS (diverse reeksen)

De historische reeks die vanaf 2010 is gepubliceerd en tot 2014 is bijgewerkt, geeft de werkloosheidscijfers zoals die met terugwerkende kracht tot 1800 door het CBS zijn berekend volgens de methode die Bob Lodder heeft gepubliceerd.²² Voor de beeldvorming zijn ook de percentages die het CBS in zijn overzichtsboek 95 jaar in tijdreeksen publiceerde. Dat beide reeksen elkaar af en toe fors ontlopen is op zijn minst opvallend, maar zoals gezegd de geschiedenis van de werkloosheidscijfers laten we hier verder rusten maar is zeker stof voor nader onderzoek. De herziening van 2015 die voor het eerst in 2016 werd gepubliceerd, laat ook een afwijking van het historische overzicht zien. Dit komt uiteraard door het loslaten van de 12-uurgrens en het opschalen naar werknemers van 15-75 jaar volgens internationale regels. Dat de regering deze nieuwe cijfers met voldoening heeft gezien lijkt me duidelijk. Grafiek 5 uit hoofdstuk 4 laat twee reeksen werkloosheidspercentages zien zoals we die verder in het onderzoek gebruiken. Om de arbeidsmarkt in zijn geheel te overzien rest nog slechts het aantal vacatures.

Vacatures

Als een werkgever een werkplek open heeft en deze niet in eigen kring kan vervullen, dan wordt deze als vacature geregistreerd. Ook hiervan heeft het CBS reeksen beschikbaar, zij het dat deze pas in 1992 (overheid en onderwijs) en 1994 (particuliere bedrijven) zijn begonnen. De reeks

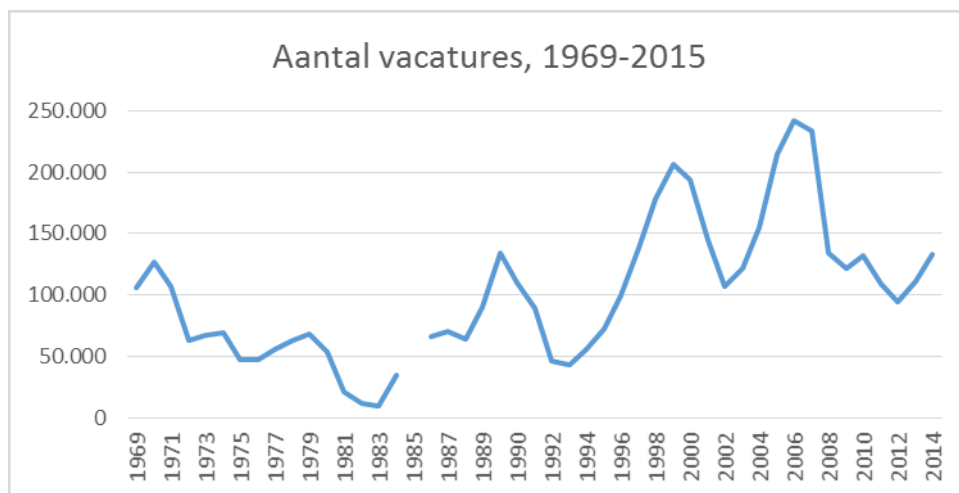
²² Lodder (2010)

waarin beide zijn samengevoegd begint pas met het eerste kwartaal van 1997. Voor eerdere jaren zijn data over de vacatures uit de toen verschenen papieren publicaties als het *Statistisch Zakboek* en de *Statistical Yearbooks* gehaald.

Die oude cijfers werden aangeleverd door het ministerie van Sociale Zaken dat de gegevens ontleende aan de toen bestaande arbeidsbureaus waar werkgevers zich konden melden als ze een vacature hadden. De nieuwe reeks komt tot stand door een steekproefonderzoek. Opvallend daarbij is dat bij die steekproef de betrouwbaarheidsmarge volgens het CBS bij de overheid 8% is en bij de particuliere bedrijven 4%.²³ Deze marges geven aan hoeveel het werkelijke aantal vacatures waarschijnlijk afwijkt van de uitkomst van de steekproef.

Voor grafiek 6 zijn de gegevens vanaf 1997 herleid tot jaarcijfers (door het gemiddelde van de vier kwartalen te nemen) om ze vergelijkbaar te maken met de oudere cijfers die als jaarcijfer door het CBS beschikbaar zijn gesteld.

Grafiek 6²⁴

Bron: CBS

In deze mooie reeks zitten enkele breukpunten waarop de registratiemethode werd gewijzigd. Dat was het geval in 1985 en 1990. De reeks vanaf 1997 is de meest consistente, wat deze niet goed vergelijkbaar maakt met de eerdere gegevens. Wel mag aan de schommelingen per reeks waarde worden gehecht. In ieder geval laten de recentste data zowel de dot.com crisis van 2000 als de kredietcrisis van 2008 goed zien. Ondernemers ontsloegen in die jaren niet alleen

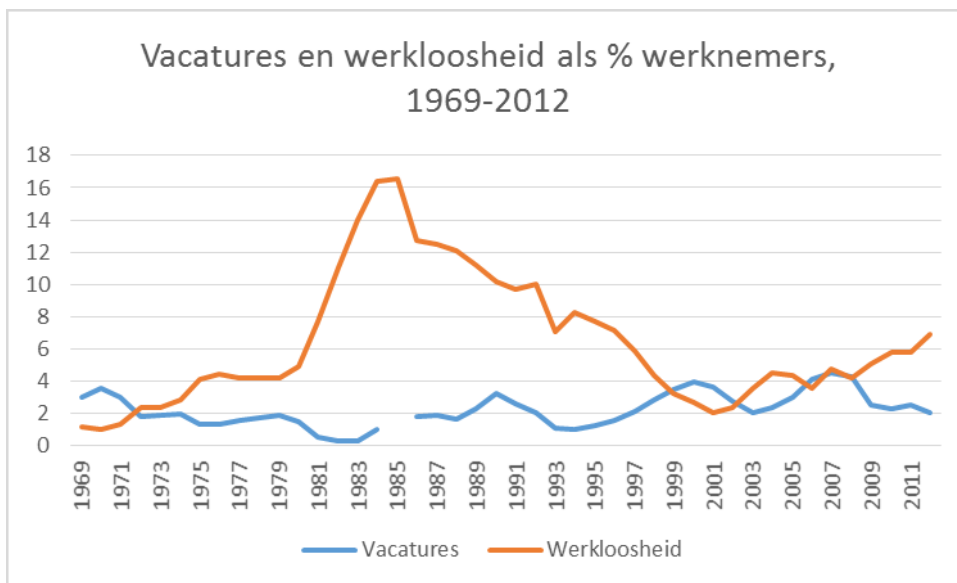
²³ www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/vacatures-kwartaalenquete

²⁴ Voor 1985 is geen aantal gepubliceerd in de Yearbooks van het CBS. Bij de analyse in hoofdstuk 4 is voor dat jaar een dummy opgenomen.

werknemers (zie hierboven de ontwikkeling van het aantal werknemers), ook gingen ze minder op zoek naar nieuwe werkkrachten.

Hoe verhielden zich werkloosheid en het aantal openstaande vacatures zich eigenlijk. Dat is immers een dankbaar onderwerp aan de borreltafel als er wordt geredetwist over luie werklozen en dat er toch echt wel werk in overvloed is? Het verschil tussen werkloosheid en beschikbare banen laat zich goed aflezen uit grafiek 7.

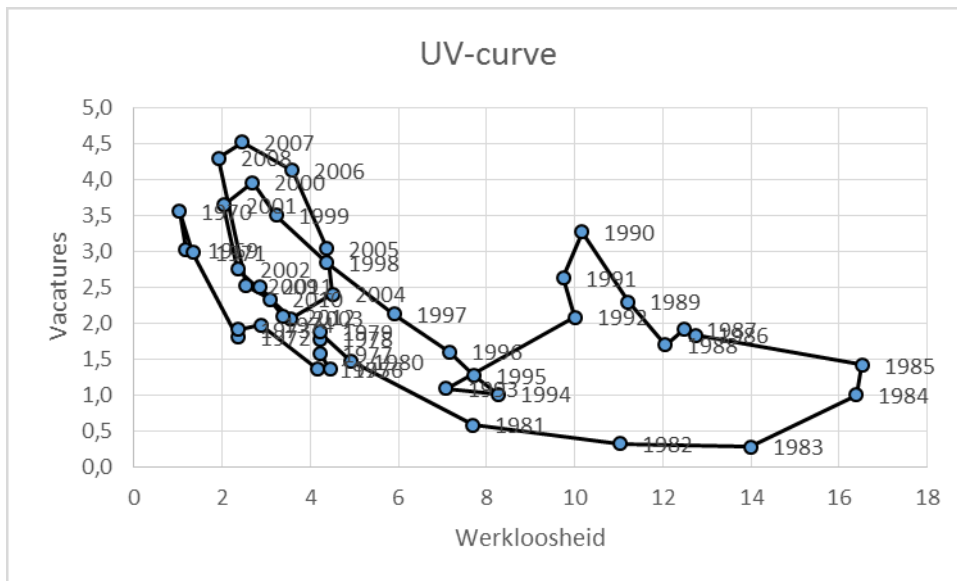
Grafiek 7

Bron: CBS

In onderzoek naar de relatie tussen beide wordt vaak de UV-curve gebruikt, van *Unemployment* en *Vacancies*. Deze laat op een andere manier dezelfde data zien, maar levert voor mijn onderzoek niet veel nieuws op. Heel globaal laat de curve zien dat als het aantal vacatures oploopt de werkloosheid daalt en omgekeerd, maar er zijn nogal wat uitzonderingen op die regel.

Grafiek 8

Met uitzondering van enkele met recht uitzonderlijke jaren is de werkloosheid over de hele periode 1969-2012 altijd groter geweest dan het aantal beschikbare banen. Los van de vraag hoe dit probleem kan worden opgelost, geeft dit feit aan dat de arbeidsmarkt niet zo werkt dat iedereen die wil werken ook daadwerkelijk een baan kan vinden. En de vraag of de officiële werkloosheidscijfers de werkelijkheid niet onderschatten, maakt het probleem des te groter.

Samenvatting

In deze bijlage is een aantal indicatoren onderzocht die weergeven hoe de stand van de arbeidsmarkt zich heeft ontwikkeld in de jaren van vrije(re) loonpolitiek. Achtereenvolgens is gekeken naar het aantal mensen dat economisch actief is geweest in die jaren of in andere woorden, dat voor geld heeft gewerkt. De eerste constatering was dat er nog nooit zoveel mensen actief zijn geweest als de afgelopen 35 jaar. Sinds begin jaren tachtig is een gestage toename te zien van het percentage werkende mensen. Deze stijging is grotendeels te verklaren uit een toename van het aantal deeltijdbanen door vooral herintredende vrouwen. Dat blijkt ook uit de ontwikkeling van het arbeidsvolume (uitgedrukt in gewerkte uren) dat veel minder is toegenomen in die periode.

De arbeidsmarkt bestaat niet alleen uit werkende mensen en hun arbeidsvolume, maar ook uit werklozen en de vraag naar werknemers door ondernemers, de vacatures. Vooral bij het aantal werklozen stiet ik op een problematische wijziging van definities, waardoor de aantallen per jaar fors uiteen konden lopen. Deze aantallen zijn herleid tot twee reeksen percentages, werklozen als aandeel van alle werkenden en uitsluitend als deel van de mensen in loondienst.

Tenslotte is gekeken naar het aantal vacatures en met name dat aantal als percentage van het aantal werknemers. Daaruit blijkt vooral dat in vergelijking met het percentage werklozen de vacatures vrijwel altijd achterliepen. In die zin was er in de hele onderzoeksperiode vrijwel nooit sprake van evenwicht op de arbeidsmarkt of zelfs maar iets wat daarvan in de buurt komt.

Bijlage 6. Analyse van het cijfermateriaal

In de voorgaande twee bijlagen zijn indicatoren onderzocht die kunnen dienen om de waarde van het standaardmodel te toetsen. Neemt de werkgelegenheid toe als de winstgevendheid stijgt als gevolg van een gematigde of zo men wil verantwoorde loonontwikkeling en is het omgekeerde ook waar? De analyse uit hoofdstuk 4 over de relatie tussen loonontwikkeling en de ontwikkeling van de werkgelegenheid, wordt in deze bijlage uitgebreider weergegeven. Bestaat er een statistisch verband tussen beide en is de combinatie winst-investeringen de verbindende schakel zoals zeker in het publieke debat het verhaal vaak luidt?

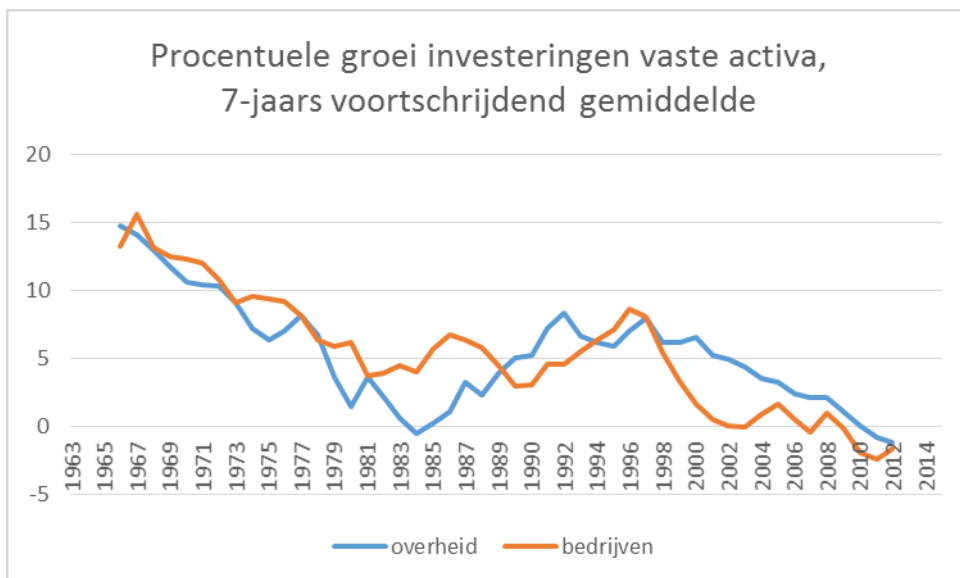
Investeringen

De investeringen zoals die in de nationale rekeningen worden gemeten, zijn volgens de definitie van het CBS de uitgaven die overheid en bedrijfsleven doen in ‘productiemiddelen die langer dan één jaar worden ingezet tijdens een productieproces’.²⁵ De bruto investeringen die we hier gebruiken zijn inclusief de afschrijvingen, maar zonder de aanschaf van goederen of diensten die tijdens het productieproces worden opgebruikt zoals grondstoffen. We kunnen bij de zogenoemde ‘investeringen in vaste activa’ denken aan bedrijfsgebouwen, machines en software.

²⁵ CBS, *Statline* (10 mei 2016)

Hoe deze investeringen zich de afgelopen 45 jaar hebben ontwikkeld zien we in grafiek 1. Bij het samenstellen van deze grafiek zijn de jaarlijkse groeicijfers, positief of negatief, weergegeven in een percentage ten opzichte van het jaar daarvoor.²⁶ Daarbij is een onderscheid gemaakt tussen de overheid en het bedrijfsleven.

Grafiek 1

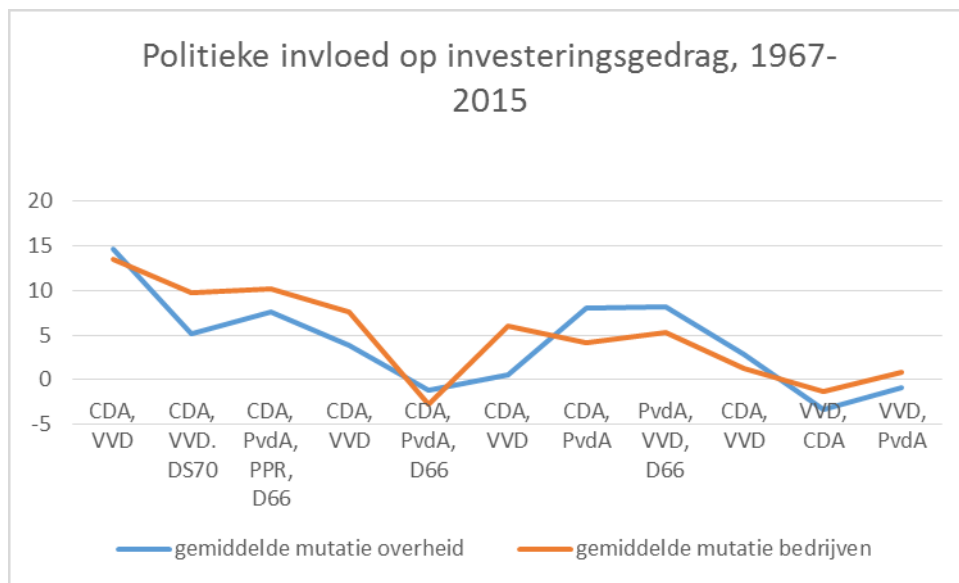
Bron: CBS, 200 jaar tijdreeksen, vanaf 2012 Nationale Rekeningen

De reeksen voor de overheid en de particuliere sector laten een nogal grillig verloop zien met heftige uitschieters van 22,9% groei in 1977 tot een daling van 15,3% in 2009 voor de particuliere sector. Bij een oppervlakkige beschouwing zou men kunnen denken dat overheid en bedrijfsleven er een bijna tegengesteld investeringsbeleid op na houden. In bijvoorbeeld het al genoemde jaar 1977 toen de particuliere investeringen groeiden met bijna 23% daalden de investeringen van de overheid met 3,9%. In het jaar daarop vertoonden beide reeksen weer een tegengestelde beweging. En zo zijn er op het eerste gezicht meer van dergelijke schaarbewegingen. Een correlatie vergelijking toont echter dat met een verklaarde variantie $R^2=0,03$ die indruk onterecht is. Kortere perioden met bijvoorbeeld een grens op 1990 toen de berekeningswijze veranderde, leveren geen opvallend hogere waarden op. Het investeringsgedrag van overheid en bedrijfsleven vertoont dus nauwelijks overeenkomsten. Soms is het gedrag vrijwel hetzelfde, soms is het tegengesteld.

²⁶ De reden om de cijfers zo te presenteren is dat het verschil tussen beide investeerders in absolute bedragen nogal fors is zodat in een grafiek de schommelingen van de overheidsinvesteringen vrijwel wegvallen.

Als we kijken naar de invloed van de politiek op het investeringsgedrag, dan is regeringsdeelname van de PvdA (vaak maar niet altijd een vriend van de vakbeweging) van invloed op de overheidsinvesteringen. Iets wat ook wel mag worden verwacht van een partij waarin de gedachte dat de staat kan en moet ingrijpen nog steeds springlevend is.

Grafiek 2

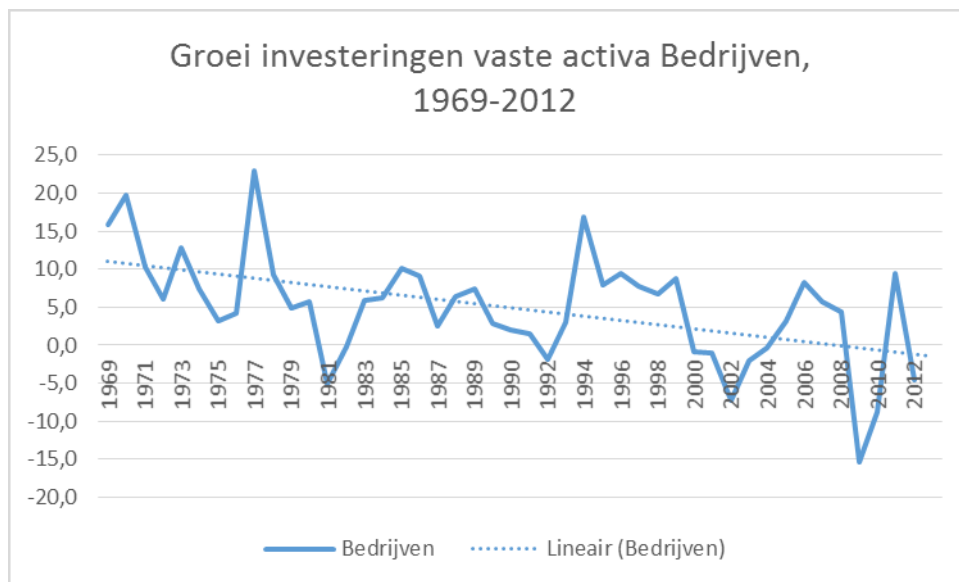
Bron: CBS

Grafiek 2 laat duidelijk zien dat tijdens een regering met deelname van de PvdA de overheidsinvesteringen groeien. De enige uitzondering op deze regel is het kabinet Van Agt II dat regeerde van 1981-1982 en bestond uit CDA, PvdA en D'66. Zelfs de bedrijfsinvesteringen groeien in drie van de vijf perioden met de PvdA in de regering. Dit geconstateerd zijnde, keren we terug naar de relatie tussen loonontwikkeling en investeringsgedrag. Zoals ook bij eerdere tijdreeksen het geval was, zullen we ons hier verder beperken tot de cijfers voor het particuliere bedrijfsleven. Dat is immers de sector, het zij nog maar eens herhaald, die door een gematigde loonontwikkeling ertoe gebracht zou kunnen worden om meer te investeren en meer banen te scheppen. Beschouwing van de reeks voor het bedrijfsleven uit grafiek 1 kan het idee geven dat er een algehele afname van de investeringsbereidheid is. Grafiek 3 waar een lineaire trendlijn aan toe is gevoegd, laat zien dat dit inderdaad het geval is.²⁷ Over de afgelopen

²⁷ Een grafiek van de nationale investeringsquote over die periode laat vrijwel hetzelfde beeld zien. Ook is het geen typisch Nederlands verschijnsel maar geldt het voor alle ontwikkelde G20 landen (ILO&OECD 2015: 13).

45 jaar is de groei van de investeringen in vaste activa gedaald. Op basis van deze cijfers zal ik niet opperen dat het Nederlandse kapitalisme sinds 1970 in hoog tempo zijn ondergang tegemoet snelt, maar opvallend is deze neergang zeker. Als verklaring voor de daling wordt wel aangevoerd dat de prijzen voor computers al jaren dalen²⁸. Deze verklaring is mogelijk valide voor de daling sinds de jaren negentig, maar schiet tekort voor het feit dat de daling al sinds de jaren zeventig bezig is. Het zou ook zomaar kunnen dat het kapitaal meer en meer een weg heeft gezocht en gevonden naar beter renderende investeringen, hier of in het buitenland. Deze periode is immers die van de financialisering geweest, het tijdperk waarin de productieve sector werd verdrongen door de financiële sector en de focus in het bedrijfsleven verschoof richting maximalisatie van de aandelenwaarde op korte termijn.²⁹

Grafiek 3

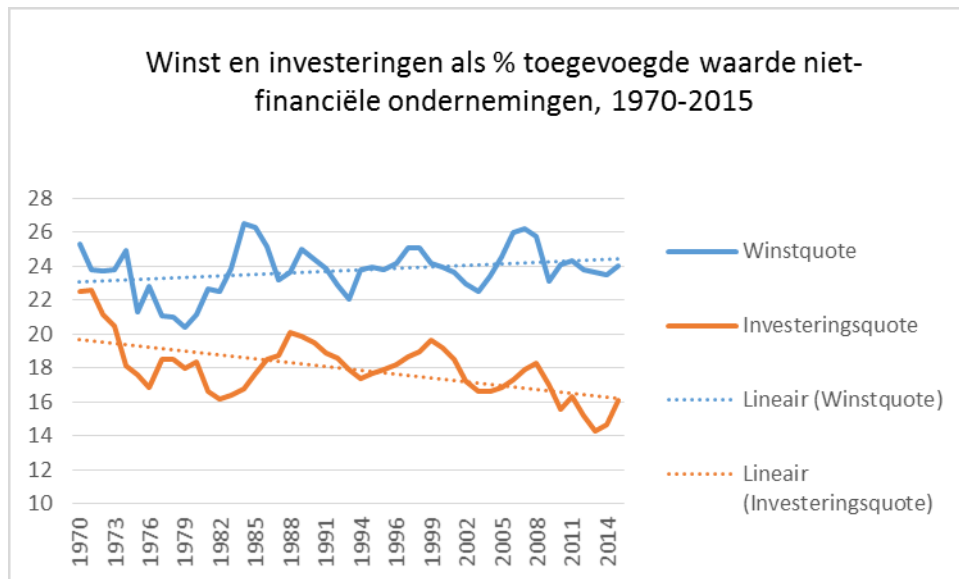
Bron: CBS

Om te kunnen investeren moet er winst worden gemaakt die kan worden geïnvesteerd. Die relatie zou volgens onder andere VNO-NCW tamelijk robuust zijn. Als de winstgevendheid stijgt is er meer geld om te investeren en het omgekeerde, als de winsten onder druk staan dan zullen ondernemers terughoudendheid betrachten bij de beslissing of er meer kan worden geïnvesteerd. Kijken we naar de cijfers vanaf 1970 van zowel de investeringen als de winsten, dan valt wel het een en ander af te dingen op die theorie.

²⁸ CEP 2011, p. 54

²⁹ Klundert 2014: 53

Grafiek 4

Bron: CBS

Zo op het oog hebben beide indicatoren zich tegengesteld ontwikkeld. De winstquote blijkt een lichte stijging te hebben meegemaakt met een versnelling vanaf 2004 en een dip in 2009. De investeringsquote daarentegen vertoont een behoorlijke neiging naar daling. Als we de correlatie tussen beide reeksen berekenen dan blijkt het beeld te kloppen, $R=-0,6$ met andere woorden beide reeksen ontwikkelen zich voor zestig procent tegengesteld aan elkaar. Bij deze correlatie hoort echter een verklaarde variantie die 0,4 is, of anders gezegd veertig procent van de verandering in de ene reeks hangt samen met een verandering van de andere reeks.

Bij tijdreeksen doen zich echter het verschijnsel voor dat als er sprake is van een trend in de reeksen deze automatisch hoge correlaties opleveren. Trends doen zich in beide reeksen voor dus is het geboden om deze uit de reeks te verwijderen.³⁰ De techniek om trends te filteren is het nemen van de eerste verschillen en als dit nog niet helpt, het nemen van de tweede verschillen. Pas na het nemen van de tweede verschillen is de trend vrijwel volledig verdwenen uit beide reeksen, de correlatie is daarmee echter ook vrijwel verdwenen. $R=+0,002$ toont weliswaar het verwachte teken, een plus, maar verder is de waarde zo laag dat we rustig kunnen stellen dat er geen relatie bestaat tussen de winstquote en de investeringsquote. Ondernemers in niet-financiële ondernemingen namen hun besluit om te investeren in de jaren 1996-2015 blijkbaar niet op grond van de behaalde winst. Een tamelijk onthutsende conclusie met het oog op de standaardtheorie en de gedachten en beweringen binnen de werkgeversorganisatie VNO-NCW. Trouwens, zelfs als we de niet getransformeerde reeksen nemen, dan blijft er dus slechts een

³⁰ Boonstra e.a. 1990: 112-113

verklaarde variantie staan van 0,4 of anders gezegd zestig procent van de veranderingen in het investeringsgedrag moet worden verklaard uit andere indicatoren dan de winstontwikkeling. Nu dit verband uit de hypothese die in hoofdstuk 1 is opgesteld grotendeels vervalft halen we die relatie in haar geheel uit het model. We denken dus de schakel 'winst (-,+) \rightarrow investeringen (-,+)' weg uit 'loon (+,-) \rightarrow winst (-,+) \rightarrow investeringen (-,+) \rightarrow werkgelegenheid (-,+}'. Wat we verder gaan analyseren is het rechtstreekse verband loon (+,-) \rightarrow werkgelegenheid (-,+).

Relatie loonontwikkeling-werkgelegenheid

In de voorgaande hoofdstukken hebben we reeksen samengesteld voor zowel de loonontwikkeling (totale loonkosten, regelingslonen en loonquote) als de indicator werkgelegenheid (aantal banen, aantal werknemers, arbeidsvolume werknemers en werkloosheid). In het volgende wordt geanalyseerd of er een statistisch verband tussen beide bestaat. Stijgt de werkgelegenheid als de lonen worden gematigd op hun zogenaamde evenwichtspeil en daalt de werkgelegenheid als de lonen te sterk stijgen? De eenvoudigste manier om te testen of deze relatie bestaat is ook hier het uitvoeren van een correlatievergelijking. De vraag welke relatie tussen variabelen bestaat, kan echter niet worden beantwoord door in het wilde weg correlaties te berekenen. Er moet een theoretisch model voorafgaan aan de berekeningen. De onderzoeker kan dan zijn verwachting of hypothese toetsen en besluiten dat deze waar of onwaar is. Bekijken of een bewering waar is, is echter bijna onmogelijk omdat het in de meeste gevallen niet mogelijk zal zijn om alle variabelen in het onderzoek mee te nemen. Als een econoom beweert dat matiging van de lonen leidt tot vergroting van de werkgelegenheid en omgekeerd, dan zal hij dit nooit kunnen bewijzen omdat het altijd mogelijk is dat er een door hem niet in het onderzoek opgenomen situatie bestaat waarin de relatie niet opgaat. Om dit probleem te omzeilen, kan zij de voorwaarden waaronder de bewering waar is zo nauwkeurig mogelijk proberen te omschrijven. Met de hypothese dat loonmatiging leidt tot meer banen onder een vrije markt als voldaan is aan een uitbreidend aantal voorwaarden (van tijd, van plaats, politieke constellatie, economische conjunctuur enz.) verliest de bewering wel erg veel aan waarde. Daarom is veel onderzoek erop gericht om een hypothese te falsificeren, dus te onderzoeken of ze onwaar is. Al is er maar één situatie waarin de bewering niet waar is, dan is de hele bewering immers onwaar of in ieder geval grotendeels onwaar. Daarbij dienen we in gedachten te houden dat een statistisch verband niets zegt over de oorzaak van het verband. Op basis van de hoofdhypothese kunnen we voor iedere combinatie van

cijferreeksen een verwachting formuleren. Bewegen beide zich in dezelfde richting dan zou er een positieve correlatie moeten volgen en bewegen ze zich in tegengestelde richting dan zal de correlatie negatief zijn.

Laten we terugkeren naar de data. Welke correlaties bestaan er tussen de diverse indicatoren die we hebben samengesteld voor de ontwikkeling van lonen en werkgelegenheid? Deze correlaties staan in tabel 1 samen met de theoretische verwachting. Deze verwachting geeft aan of er een positieve (+) of negatieve (-) correlatie wordt verwacht. Bij het eerste voorbeeld uit de tabel betekent dit dat de verwachting is dat bij een stijging van de loonkosten per baan de arbeidsreserve ook stijgt. En omgekeerd dat bij een loonkostendaling de arbeidsreserve een afname laat zien.

Tabel 1. Correlaties tussen een aantal loon- en werkgelegenheidsindicatoren, 1970-2015³¹

Correlatie	Periode	Verwacht teken	R	R ²
Loonkosten / arbeidsreserve	1971-2015	+	0,62	0,39
Loonkosten / werkloosheids % (werknemers)	1969-2012	+	0,34	0,12
Loonkosten / arbeidsvolume	1969-2012	-	0,84	0,70
Loonkosten / banen	1970-2015	-	0,91	0,82
Loonkosten per werknemer / arbeidsreserve	1971-2015	+	0,62	0,39
Loonkosten per baan / arbeidsreserve	1971-2015	+	0,62	0,39
Loonquote/ arbeidsreserve	1970-2012	+	-0,49	0,24
Loonquote/arbeidsvolume	1970-2012	-	-0,81	0,66
Loonquote/banen	1969-2014	-	-0,81	0,65
Loonquote/werkloosheids % (werknemers)	1970-2014	+	-0,16	0,03
Reël loon / arbeidsreserve	1970-2013	+	0,37	0,13
Reël loon / arbeidsvolume	1970-2013	-	0,37	0,14
Reël loon / banen	1970-2013	-	0,50	0,25

De eerste resultaten van correlatievergelijkingen zien er veelbelovend uit. De waarden zijn behoorlijk hoog en omdat we werken met populatiegegevens en niet met steekproeven, geven ze ook het werkelijke verband weer.³² Een probleem voor de analyse is wel dat de uitkomsten in 5 van de 13 gevallen niet het verwachte teken hebben. Neem bijvoorbeeld de correlatie tussen de

³¹ De berekening zijn in Excell gedaan en wijken niet af van een ook gemaakte berekening in SPSS. Dit geldt eveneens voor de volgende berekeningen.

³² De significantie geeft aan hoe groot de kans is dat de gevonden samenhang of correlatie op toeval berust. Het berekenen van deze kans is alleen noodzakelijk als we werken met steekproeven (Floud 1973: 174; Boonstra 1990: 11-12). Hoofdstuk 2 'De irrelevantie van statistische significantie' uit McCloskey 1997 wijst er indringend op dat significantie bovendien niets zegt over het belang van een gevonden samenhang.

loonkosten en het aantal banen. Hier was de theoretische verwachting dat het aantal banen daalt bij een stijging van de loonkosten, en omgekeerd. Niets is minder waar. Beide lijken zich tegelijk in dezelfde richting te ontwikkelen. Deze correlatie levert niet alleen de hoogste waarde op, maar ook een verklaarde variantie die de grens van 0,75 overschrijft. Een maat in sociaal onderzoek die als zeer sterk mag worden [geïnterpreteerd en](#) misschien zelfs wel een beetje verdacht is. Was is hier aan de hand?

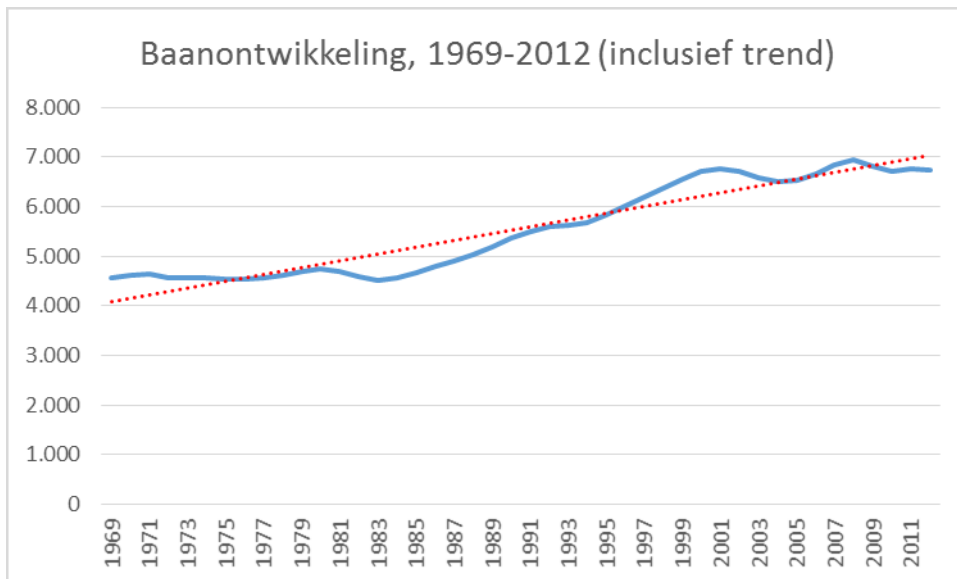
Deze hoge waarden hebben te maken met het feit dat de variabelen niet onafhankelijk zijn van elkaar.³³ Er is sprake van afhankelijkheid doordat de hoogte van de loonkosten per definitie samenhangt met het aantal banen en dat maakt beide indicatoren afhankelijk van elkaar. Deze correlatie (en die tussen loonkosten en arbeidsvolume) is dus eigenlijk niet geschikt om te berekenen en zullen we verder dan ook moeten negeren.

Er is met de uitkomsten echter nog iets anders aan de hand, waardoor transformatie van de reeksen noodzakelijk is. Hierboven is daar al op gewezen, het verschijnsel van de trend in tijdreeksen. Als twee tijdreeksen een trend vertonen (de richting maakt niet uit) dan zullen ze automatisch een positieve of negatieve correlatie laten zien. Dat valt als volgt uit te leggen. Een trend geeft aan dat de jaarlijkse veranderingen de neiging zullen vertonen om de richting van die trend uit te gaan. Een correlatievergelijking laat het verband zien tussen de afwijkingen van het gemiddelde van twee reeksen. Als er nu een trend in die reeksen zit, dan vertonen die afwijkingen die trend ook omdat ze neigen naar de trend. De uitkomst zal dan hoog zijn terwijl er in werkelijkheid misschien niet zo'n mooie overeenkomst in de afwijkingen bestaat. Daarom is het van belang om voordat er correlaties worden berekend van tijdreeksen te bekijken of deze reeksen een trend vertonen. Indien er een trend aanwezig is, dan is het zaak om deze te verwijderen. Of in statistische termen, de data te transformeren tot een stationaire reeks.

We kunnen dit laten zien aan de hand van een voorbeeld. De baanontwikkeling tussen 1969 en 2012 kan grafisch in beeld worden gebracht en vertoont dan een trend. Een trend die in een correlatieberekening met een andere indicator het bovenstaande probleem zou veroorzaken.

Grafiek 5.

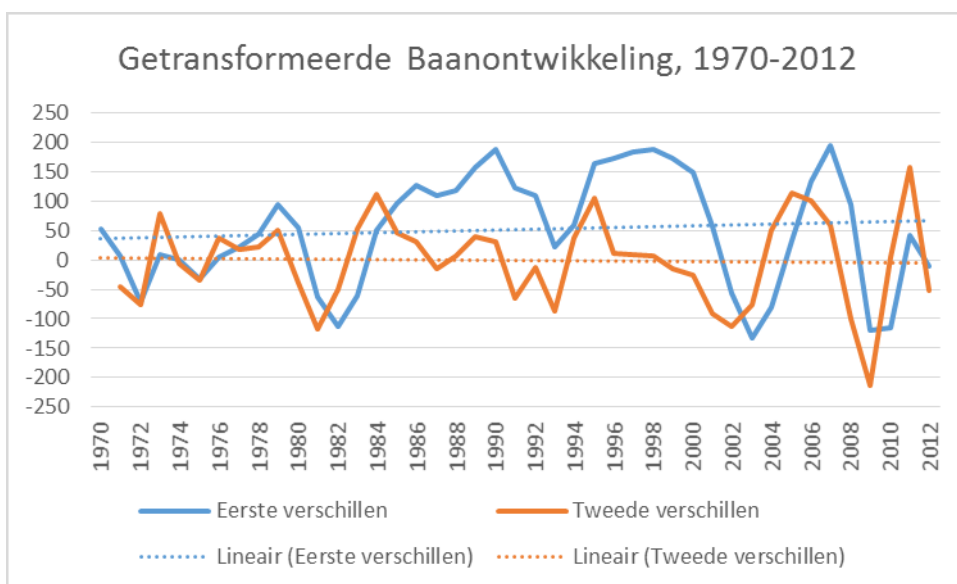
³³ Een verschijnsel dat bij regressievergelijkingen bekend staat als multicollineariteit (Boonstra 1990: 85). Navraag bij een van de auteurs van deze bundel, Peter Doorn, leerde dat deze term bij correlaties meestal niet wordt gebruikt maar het verschijnsel wel identiek is.

Bron: Arbeidsrekeningen; arbeidsvolume naar bedrijfstak en geslacht; 1969-2012
[bijlagen met cijfers]

De techniek om de trend te verwijderen is, zoals we al eerder meldden, het nemen van de eerste verschillen en als dat niet werkt, de tweede verschillen. Die verschillen nemen betekent heel eenvoudig dat de waarde van de voorgaande waarneming wordt afgetrokken van de betreffende waarneming. In grafiek 6 is te zien hoe door het nemen van eerste en tweede verschillen de trend vrijwel geheel verdwijnt uit de reeks.

Grafiek 6

Bron: zie grafiek 5

Na het nemen van de tweede verschillen is deze reeks geschikt om correlatievergelijkingen mee te maken, hoewel er nog een zeer lichte trend overblijft. Voor de andere reeksen geldt hetzelfde en daarom zijn deze ook getransformeerd, waarna de correlaties nogmaals zijn berekend. Omdat zoals al geschreven door transformaties de waarde van uitkomsten steeds verder van de werkelijkheid af komt te liggen geef ik ook de correlaties bij gebruikmaking van de eerste verschillen.

Tabel 2. Correlaties tussen loon- en werkgelegenheidsindicatoren, inclusief getransformeerde reeksen, 1970-2015

Correlaties	Periode	Verwachte teken	originele data		eerste verschillen		Tweede verschillen	
			R	R ²	R	R ²	R	R ²
Loonkosten / arbeidsreserve	1971-2015	+	0,62	0,39	0,12	0,01	0,15	0,02
Loonkosten / werkloosheids % werknemers	1969-2012	+	0,34	0,12	0,17	0,03	0,20	0,04
Loonkosten per werknemer / arbeidsreserve	1971-2015	+	0,62	0,39	0,13	0,02	0,17	0,03
Loonquote / arbeidsreserve	1970-2012	+	-0,49	0,24	0,15	0,02	0,21	0,05
Loonquote / arbeidsvolume	1970-2012	-	-0,81	0,66	-0,26	0,07	-0,38	0,14
Loonquote / banen	1969-2014	-	-0,81	0,65	-0,18	0,03	-0,21	0,04
Loonquote / ww % (werknemers)	1970-2014	+	-0,16	0,03	0,15	0,02	0,25	0,06
Reël loon / arbeidsreserve	1970-2013	+	0,37	0,13	-0,09	0,01	0,14	0,02
Reël loon / arbeidsvolume	1970-2013	-	0,37	0,14	0,05	0,00	0,23	0,05
Reël loon / banen	1970-2013	-	0,50	0,25	0,03	0,00	0,04	0,00

Nu de zelfbevestigende trend uit de reeksen is verwijderd, blijven er nog slechts zeer lage waarden over waarbij de hoogste verklaarde variantie 0,14 is voor de tweede verschillen van loonquote en arbeidsvolume.

Toch is het verhaal hiermee niet af. De vraag of wijzigingen in het loon leiden tot een verandering van het aantal werklozen, banen en arbeidsvolume, zoals op grond van de theorie mag worden verwacht, beweert niet dat dit ook direct in hetzelfde jaar gebeurt. We leven immers niet meer in de negentiende eeuw waarin een patroon het recht had om zijn arbeiders per direct en zonder overleg te ontslaan. Tegenwoordig vindt meestal overleg met vakbonden plaats en kan het wel even duren voor de werknemers werkloos worden. Er is in deze studie bovendien al op gewezen dat werkgevers hun personeel om andere redenen vaak ook wat langer in dienst houden, dus we moeten een tijdselement in de verwachting inbouwen. Daarom zijn ook de correlaties berekend waarbij de te verklaren variabele in jaar T+1 en jaar T+2 naast de loonindicator is geplaatst.

Tabel 3. Correlaties tussen onafhankelijke loon- en werkgelegenheidsindicatoren, getransformeerd en met vertraging, 1970-2015

Correlaties	eerste verschillen			
		T+1	T+2	T+3
Loonkosten / arbeidsreserve	0,12	0,36	0,43	0,30
Loonkosten / werkloosheids % werknemers	0,17	0,37	0,43	0,32
Loonkosten per werknemer / arbeidsreserve	0,13	0,36	0,42	0,30
Loonquote/ arbeidsreserve	0,15	0,31	0,19	0,21
Loonquote/arbeidsvolume	-0,26	-0,35	-0,06	-0,20
Loonquote/banen	-0,18	<i>-0,38</i>	-0,15	-0,12
Loonquote/ww % (werknemers)	0,15	0,30	0,21	0,23
Reël loon / arbeidsreserve	-0,09	-0,10	-0,08	0,01
Reël loon / arbeidsvolume	0,05	-0,25	-0,26	-0,14
Reël loon / banen	0,03	-0,14	-0,12	-0,10

Zoals verwacht is een aantal correlaties toegenomen na het inbouwen van vertragingen. In de praktijk is dit gedaan door de correlatie te berekenen tussen de verklarende variabele en de te verklaren variabele een jaar later, en ook twee jaar later. Voor de vorm is ook de correlatie na drie jaar berekent maar deze laat vrijwel uitsluitend dalingen zien en is ook eigenlijk niet relevant. Andere invloeden zullen drie jaar na dato van meer belang zijn dan een loonwijziging. De vertraging van twee jaar toont de sterkste correlaties in de drie vet gedrukte gevallen. Dat gaat dan om de sterk verwante koppelingen tussen loonkosten en de arbeidsreserve, de loonkosten en het werkloosheidspercentage en de loonkosten per werknemer en de arbeidsreserve. De bijbehorende correlaties hebben ook alle drie het juiste of beter door de theorie verwachte teken, maar de verklaarde variantie is niet hoger dan 0,18. De volgende waarde is die tussen loonquote en banen na één jaar (*cursief gedrukt*), ook een zwak verband met het juiste teken.

De interpretatie van deze uitkomsten is dat er een zwakke relatie bestaat tussen loonkosten en arbeidsreserve en de loonquote en het aantal banen. De te verklaren variabele wordt voor minder dan een vijfde verklaard door de ontwikkeling van de onafhankelijke variabele. Dat betekent dus ook dat tachtig procent van de ontwikkeling van het aantal werklozen en het aantal banen door iets anders dan de loonontwikkeling moet worden verklaard. De hypothese die is opgesteld op grond van het standaardmodel kan voor de jaren 1970-2015 op grond van geaggregeerde

nationale gegevens voor een klein deel worden aanvaard, maar dat betekent ook grotendeels worden verworpen. In hoofdstuk 4, tabel 2 zijn een aantal correlaties gepresenteerd waaronder die tussen de contractloonstijging en het aantal banen. Ook daar gaven de uitkomsten slechts een zwak verband weer tussen loonontwikkeling en de ontwikkeling van de werkgelegenheid. Met de gegevens die beschikbaar zijn, kan op macro-niveau worden geanalyseerd of er een relatie bestaat tussen de ontwikkeling van het reële loon en de arbeidsreserve respectievelijk het aantal werknemers en banen. Berekening van de verklaarde varianties volgens het hierboven gehanteerde schema (trend uit de reeksen halen en vertraging met 1 en 2 jaar de correlaties berekenen) levert geen enkele waarde op die hoger is dan $R^2=0,18$, anders gezegd de verbanden zijn zeer zwak. In deze richting hoeven we dus ook geen verband te zoeken dat de veronderstelling ondersteunt dat een gematigde loonontwikkeling tot meer banen leidt.

Conclusie

De uitkomsten van de correlatievergelijkingen ondersteunen slechts in zeer geringe mate de theorie dat werkgevers meer banen creëren als de loonontwikkeling wordt gematigd. Ook de theorie dat er een relatie bestaat tussen de ontwikkeling van het reële loon en het arbeidsaanbod vindt niet meer dan een zwakke steun in de onderzochte cijfers.